

Mijn herte breekt als ik zie en hoore al wat men op Heilighdagen pleegt. De feesten en rituelen van het Directoire in confrontatie met de volkscultuur in het Leiedepartement

De Franse tijd wordt in de geschiedschrijving vaak omschreven als een 'revolutionaire' overgangperiode tussen het Ancien Régime en de moderne maatschappij. In vele opzichten klopt dit beeld ook. Wie de archiefbronnen uit deze periode grondig leest, treft een gespleten maatschappij aan. Continuïteit en verandering staan pal tegenover elkaar. Nieuw vermengt zich met oud¹.

De inlijving van België bij de Franse Republiek op 1 oktober 1795 (9 vendémiaire jaar IV) betekende het startschot om het nieuwe, burgerlijke regime uit te bouwen. De afkerige bevolking, de economische malaise, de oorlogsvernielingen en het radicale karakter van de nieuwe instellingen bezorgden het Directoire de reputatie van een chaotische periode². Ook de introductie van de nieuwe ideeën liet zich niet zo eenvoudig realiseren.

Eén van de domeinen waar het republikeinse regime verandering in wilde brengen, was het culturele leven. Cultuuruitingen zoals muziek, theater, symboliek, godsdienst, literatuur, vermaak en taal werden gebruikt als propagandamiddel om de 'republikeinse boodschap' over te brengen. De politisering van de cultuur bereikte een

1 Dank aan Prof. Dr. Luc François, drs. Jelle Haemers en Prof. Dr. Gita Deneckere, voor de nuttige tips bij de voorbereiding van dit artikel. De archieven en reeksen worden in de voetnoten afgekort weergegeven. RAB = Rijksarchief te Brugge, FHB = reeks Franse Hoofdbesturen, SAT = Stadsarchief Tielt, AN = Archives Nationales Parijs.

2 'Het Directoire (1794-1799)', met bijdragen van Piet Lenders, Etienne Hélin en Luc Dhondt, in: Hasquin (Hervé) ed., *België onder het Frans bewind, 1792-1815*, Brussel, 1993, pp. 73-169.

hoogtepunt met de republikeinse feesten. Deze evenementen bundelden immers alle andere cultuuruitingen³.

Deze bijdrage concentreert zich uitsluitend op de relatie tussen de republikeinse feestcultuur en de bestaande volkscultuur in het Leidedepartement tijdens het Directoire. Het Leidedepartement omvatte de huidige provincie West-Vlaanderen, inbegrepen de gemeenten die als gevolg van het taalgrensakkoord in 1963 werden overgeheveld naar de provincie Henegouwen. Het Directoire is de benaming voor het politiek systeem dat bestond tussen de definitieve aanhechting van de Verenigde Departementen en het aantreden van Napoleon Bonaparte.

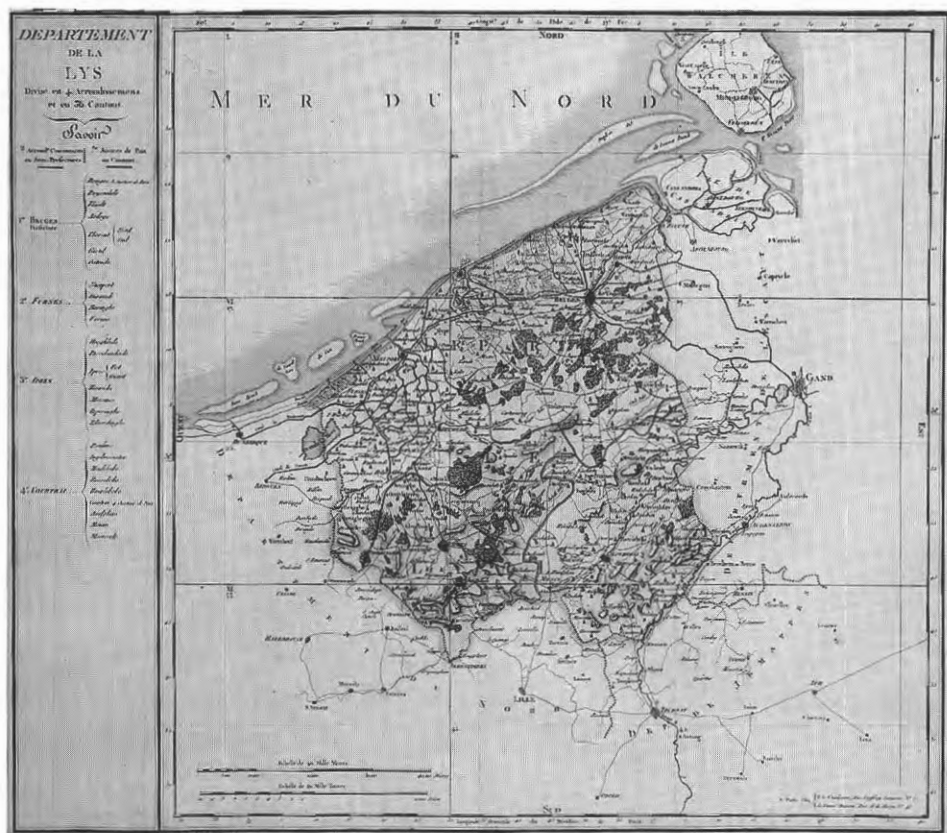
De Franse overheidsstructuren vormden zowel onder de Republiek, het Consulaat en het Keizerrijk een zeer hiërarchisch en strikt systeem. De Franse republiek en het latere Keizerrijk werden bestuurd vanuit Parijs.

Tijdens het Directoire werd het gebied onderverdeeld in departementen, geleid door een verkozen departementale administratie. Ieder departement telde een aantal kantons. Deze waren op hun beurt onderverdeeld in municipaliteiten. Deze kleinste bestuurlijke eenheden werden bestuurd door een kantonale of municipale raad met minstens één municipale agent en één schepen, naargelang de grootte van de plaats. Ook in het Leidedepartement was dit zo. Tussen het departementale en het municipale niveau, bestond er een intermediaire instelling: de regeringscommissarissen. Deze goedbetaalde ambtenaren waren meestal van Franse afkomst. Zij vertegenwoordigden rechtstreeks de Parijse regering. Dit corps werd geleid door de departementale regeringscommissaris die direct rapporteerde aan de minister van Binnenlandse Zaken⁴.

3 'Het Directoire (1794-1799)', *op.cit.*, pp. 70-169.

Dit artikel is gebaseerd op mijn licentiaatsverhandeling: Van Nieuwenhuysse (Liesbet), *Verzet of integratie? De politiek van de Franse administratieve overheden met betrekking tot de volkscultuur in het Leidedepartement tussen 1795 en 1814*, Gent, RUG, (onuitgegeven licentiaatsverhandeling), Nieuwste Tijden, Prof. Dr. François, 2000, 287 p. Een synthese daarvan werd eerder gepubliceerd als 'Officiële feesten in de Franse tijd. Volkscultuur en cultuurpolitiek in het Leidedepartement (1795-1815)', in: *Oost-Vlaamse Zanten. Tijdschrift voor volkscultuur in Vlaanderen*, 76, 2001, 4, pp. 294-320.

4 Devolder (Conny), *De Verenigde Departementen onder het Frans bewind. De constitutionele instellingen van het Directoire*, Brussel, 1997, p. 24, 121-127, 171-174, (Algemeen Rijksarchief in de Provinciën, Studia 7).

Bestuurlijke kaart van het Leidepartement, gravure van P.A.F. Tardieu, uitgegeven door P.G. Chanlaire en weduwe Dumez, in : *Atlas national de France, 1799-1800* (Brugge, Provinciale Archiefdienst West-Vlaanderen, kaarten en plannen)

Op 28 pluviôse jaar VII (16 februari 1800) brak een nieuw politiek tijdperk aan: het Consulaat. Voortaan vervingen de prefecten de departementale administratie. De kantonstructuur verdween voor de gemeentelijke structuur die we ook vandaag nog kennen. Op het tussenniveau kwamen de onderprefecten in de plaats van de regerings-commissarissen. Onder het Keizerrijk bleven deze structuren behouden⁵.

Deze strakke bestuurlijke organisatie zag er in de dagelijkse praktijk vaak anders uit. Gedurende het hele Directoire kampte de overheid met een ambtenarentekort. Sommigen lieten zich afschrikken door het Frans, anderen door de verplichte eed van trouw aan het regime. De lagere ambten werden bovendien niet bezoldigd.

De republikeinse feesten: ideaal versus realiteit

Een eerste vraag is hoever het draagvlak van de nieuwe, republikeinse feestcultuur in het Leidedepartement reikte. Hoeveel feesten werden er gevierd? Slaagden de machthebbers erin om de gewone mensen te betrekken bij de feesten? Was 'het volk' überhaupt geïnteresseerd in de nieuwe feestcultuur? De notie 'volkscultuur' wordt hier geïnterpreteerd als de brede, alledaagse cultuur, waar iedereen, elite of volk, vreemd of eigen aan participeert⁶.

Kwantitatieve resultaten

In de Franse historiografie wordt aangenomen dat de feesten van het Directoire weinig weerklank hadden bij de plaatselijke bevolking⁷. Wanneer we het beschikbare materiaal uit het Leidedepartement bekijken, valt het op dat er in de jaren IV en VI het meeste feesten werden

5 Antoine (François), *Les institutions publiques du Consulat et de l'Empire dans les départements réunis (1799-1814)*, Brussel, 1998, 365 p.

6 Dekker (Ton), Roodenburg (Herman) en Rooijackers (Gerard) red., 'Vieren en markeren. Feest en ritueel', in: Dekker (Ton), Roodenburg (Herman) en Rooijackers (Gerard) red., *Volkscultuur: een inleiding in de Nederlandse etnologie*, Nijmegen, 2000, pp. 7-12.

7 Bernard (Bruno), 'Het revolutionaire feest: van spontane bijeenkomst tot officiële betoging?', in: Hasquin (Hervé) ed., *België onder het Frans Bewind, 1792-1815*, Brussel, 1993, pp. 487-490.

gevierd, in tegenstelling tot de jaren V, VII en vooral het jaar VIII. Het dieptepunt van het jaar VIII laat zich waarschijnlijk verklaren door de nasleep van de Boerenkrijg en de geleidelijke machtsverschuivingen van het Directoire naar het Consulaat. De bloei van de feestcultuur in het jaar IV is waarschijnlijk te wijten aan het feit dat dit het eerste jaar was waarin de feesten werden geïntroduceerd. De reden voor het grote succes van het jaar VI moet gezocht bij het ministerschap van François de Neufchâteau die de feestcultuur nieuw leven inblies.

Deze resultaten komen grosso modo overeen met de tendenzen die Michel Vovelle vaststelde voor de departementen die het huidige Frankrijk vormen⁸. De mate van stabiliteit van het regime was een barometer voor het succes van de feesten en vice versa.

De geografische spreiding van het Feest van de dood van Lodewijk XVI

Jaar IV (23/09/1795- 21/09/1796)	Jaar V (22/09/1796- 21/09/1797)	Jaar VI (22/09/1797- 21/09/1798)	Jaar VII (22/09/1798- 22/09/1799)	Jaar VIII (23/09/1799- 22/09/1800)
Brugge	Brugge		Brugge	
	Ardoois		Ardoois	
Ieper	Ieper		Ieper	
	Izegem		Izegem	
	Kortrijk		Kortrijk	
Menen	Menen		Menen	
			Meulebeke	
Oostende	Oostende		Oostende	
Poperinge	Poperinge			
Roeselare	Roeselare		Roeselare	
		Ruislede		
		Rumbeke		
	Tielt		Tielt	
	Waasten		Waasten	
Bellegem			Bellegem	

⁸ Vovelle (Michel), *La mentalité révolutionnaire: société et mentalités sous la Révolution française*, (Paris), 1985, pp. 165-166.

	Damme		Damme	
	Dikkebus		Dikkebus	
Diksmuide			Diksmuide	
	Elverdinge		Elverdinge	
	Gistel	Gistel	Gistel	
		Hooglede		
			Harelbeke	
			Haringe	
		Hooglede	Hooglede	
	Houtave		Houtave	
	Ingelmunster			
Lo	Lo		Lo	
			Moorsele	
Nieuwpoort			Nieuwpoort	
			Oostkamp	
	Pervijze		Pervijze	
			Torhout	
Veurne	Veurne		Veurne	
			Wakken	
			Wervik	
	Westkapelle		Westkapelle	
	Westnieuwkerke		Westnieuwkerke	
	Zonnebeke		Zonnebeke	

In geografisch opzicht valt het op dat er vooral uit afgelegen kantons weinig verslagen werden ingestuurd. De kuststeden, de stadjes en de gemeenten grenzend aan Brugge bleken de meest trouwe 'feestvierders'. De afstand ten opzichte van de departementshoofdplaats lijkt dus een indicator voor de spreiding en de frequentie van de feesten.

Dergelijke kwantitatieve kijk op de feestverslagen vertoont bij grondige lectuur echter heel wat fouten. In de eerste plaats waren vele verslagen bedoeld om de hogere gezagdragers een rad voor de ogen te draaien. De melding dat er gefeest werd, zegt overigens niks over het aantal en het profiel van de mensen die eraan deelnamen. Meer

gedetailleerde studie is dus noodzakelijk om het succes van de feesten te meten.

Sommige verslagen laten geen twijfel bestaan over de opkomst. In Pervijze bijvoorbeeld daagde er voor het feest van de Jeugd in het jaar IV niemand op. Dit was ook het geval op het feest van de Gehuwden⁹. In andere gevallen is het vrij zeker dat het volk uitsluitend passief aanwezig was. De inwoners van Menen bijvoorbeeld volgden het feest van de Volkssoevereiniteit vanachter hun vensterramen¹⁰. Waagden ze zich niet buiten uit angst om als 'overloper' te worden beschouwd, bekeken ze de ceremonieën en symbolen als een bevreemdend curiosum of was het een vorm van stilzwijgend verzet?

Slechts uitzonderlijk kunnen ook de redenen voor de magere opkomst afgeleid worden. Het feest van de Jeugd in het jaar IV in Oostende had een tegenovergesteld effect: de jeugd trok weg in de plaats van samen te komen. De vorige editie van het feest van de Jeugd had een bittere nasmaak gelaten. De overheid greep het feest aan om arbeidsgevangenen te nemen. Geen enkele jongen vertoonde er zich sindsdien nog¹¹.

Het beperkte succes van de feesten wordt in de internationale literatuur in de eerste plaats verklaard vanuit de monotone uitvoering, de geconstrueerde achterliggende boodschappen en het gebrek aan enthousiaste feestvierders¹². Onderzoek voor de Verenigde Departementen toonde ook aan dat de republikeinse feesten met hun pompeuze plechtigheden weinig succes behaalden. De oorzaak van dit falen werd enerzijds toegeschreven aan de geringe populariteit van het regime en de gehechtheid aan de eigen cultuur. Anderzijds zocht Bernard zijn verklaring ook in het kunstmatig, stereotype karakter van de feesten¹³. De reden voor de geringe weerklank van de feesten, komt verder nog aan bod.

Meestal is er onduidelijkheid over de opkomst. Hier duikt de alomtegenwoordige en quasi onoplosbare kwestie van de deelnemers-

9 RAB, *FHB*, 1104, verslag kanton Pervijze, 10 floréal jaar IV (29 april 1796).

10 RAB, *FHB*, 1103, verslag kanton Menen, 4 germinal jaar VI (24 maart 1796).

11 RAB, *FHB*, 1104, verslag kanton Oostende, 12 germinal jaar IV (1 april 1796).

12 Ozouf (Mona), *La fête révolutionnaire, 1789-1799*, Paris, 1976, 41-58.

13 Bernard (Bruno), *op.cit.*

aantallen op¹⁴. Het feest van de dood van Lodewijk XVI in Avelgem van het jaar VII werd volgens het verslag bijgewoond door 'een groot aantal inwoners uit het kanton van alle leeftijden en rangen'¹⁵.

Zelfs indien er cijfermateriaal voorhanden is in de bronnen, blijft er twijfel. Het feest van de Gehuwden in Dikkebus in het jaar VI trok volgens de verslaggever 80 à 90 gehuwde koppels aan mét kinderen¹⁶. In Menen zou het eend- en palingvangstspel op het feest van 18 fructidor van het jaar VI (4 september 1798) tweeduizend kijklustigen uit de stad en het omliggende platteland gelokt hebben. Dit getal lijkt aan de hoge kant omdat de totale bevolking van Menen in het jaar V 5.109 personen bedroeg en in het jaar VIII slechts 4.911 personen¹⁷. Toch zijn er redenen om aan te nemen dat de festiviteiten in Menen veel volk op het been brachten. Bernard wees erop dat namiddagvermakelijkheden zoals balspelen en militaire parades globaal beter scoorden, hoewel hij de globale weerklank van de feesten doorgaans negatief beoordeelt. Ook James Scott besteedt speciale aandacht aan de rol van vermaak bij officiële feesten. Volgens deze auteur geven de machthebbers hun ondergeschikten bewust 'brood en spelen' zodat deze laatste hun energie kwijt kunnen. Iedereen is tevreden. De macht van het bestuur wordt bevestigd, terwijl de onderdrukte groep ervan profiteert om volop te consumeren en zich te ontspannen¹⁸. In Menen schaarde het volk zich rond de oevers van de Leie om te bekijken hoe verschillende bootjes bemand met lokale overheden om het snelst een paling probeerden te vangen. Eens de paling gevangen was, liet men acht eenden los op het water. Dan brak er een wedstrijdje 'eendenvangen' aan¹⁹. Dergelijk niet alledaags schouwspel wekte ongetwijfeld de nieuwsgierigheid op van heel wat mensen. Bovendien kwamen gelijkaardige spelen vaker voor in deze regio. Het eenden-

14 Deneckere (Gita), *Sire, het volk mort. Sociaal protest in België, 1831-1914*, Antwerpen, 1997, pp. 13-14.

15 AN, *F1cIII*, Lys, 4, fêtes nationales, verslag kanton Avelgem, 2 pluviöse jaar VII (21 januari 1799).

16 RAB, *FHB*, 1104, verslag kanton Dikkebus, 10 floréal jaar VI (29 april 1798).

17 Gyssels (Claire) en Van Der Straeten (Lieve), *Bevolking, arbeid en tewerkstelling in West-Vlaanderen (1796-1815)*, Gent, 1986, (Belgisch Centrum voor Landelijk Leven, 89), p. 198.

18 Scott (James), *Domination and the Arts of Resistance*, New Haven/London, 1990, pp. 183-201.

19 RAB, *FHB*, 1104, verslag kanton Menen, 18 fructidor jaar VII (4 september 1799).

vangen vond bijvoorbeeld ook plaats op het feest van de Vrijheid van het jaar VI in Wervik²⁰. Ook Jozef Van Walleghem geeft in zijn dagboek een uitvoerige beschrijving van een palingvangst in Brugge²¹. De strategie om met 'brood en spelen' het succes van een feest te vergroten, werkte blijkbaar in Menen.

Opvoeding maakt de mens tot burger

Wilden de feestorganisatoren de lokale bevolking van het Leiedepartement eigenlijk wel bereiken? De feestcultuur die het Directoire naar veroverde gebieden zoals het Leiedepartement exporteerde, had een sterk officieel karakter. Als hersenspinsels van een handvol verlichte intellectuelen, waren de feesten voornamelijk bedoeld om het republikeinse ideeëngoed te verspreiden. Daarbij ging men ervan uit dat het volk moest worden opgevoed: de natuur creëert de mens, maar de opvoeding maakt hem tot burger²². De bedoeling was steeds om de *esprit public* van de bevolking te beïnvloeden en het regime populair te maken.

Mona Ozouf schrijft dat de vertegenwoordigers van het Directoire in hun streven naar de opvoeding van het volk de bestaande lokale feesten en rituelen voortdurend bestreden²³. De regeringscommissarissen die telkens slechts voor één jaar aan een bepaalde municipaliteit werden toegewezen, hadden niet voldoende tijd om de plaatselijke feesten en rituelen te leren kennen. Bovendien waren ze hoog opgeleid en afkomstig uit stedelijke milieus. Het 'platteland' vormde in hun ogen de negatieve tegenpool van de 'stad'. Volksfeesten en rituelen werden afgedaan als vormen van bijgeloof die niet de moeite

20 RAB, *FHB*, 1103, verslag kanton Wervik, 17 thermidor jaar VI (4 augustus 1798).

21 Van Walleghem (Jozef), *Merckweerdigste voorvallen en daegelijcksche gevallen. Brugge 1797*, Brugge, 1997, (Brugse Geschiedbronnen uitgegeven door het Gemeentebestuur van Brugge, XXV), p. 56: "*den paling die over het water gehangen was, door de swemmers getrokken wiert, onder de toejuegingen van eene bijnae ontelbaere menigte volks...*".

22 RAB, *FHB*, 1104, Circulaire minister van Binnenlandse Zaken Letourneux aan de centrale administraties, 20 germinal jaar VI (9 april 1798).

23 Ozouf (Mona), *op.cit.*, p. 361: "*représentants en mission ou commissaires du directoire exécutif, c'est ici tout un: parachutés dans une vie provinciale qu'ils ignoraient, ils n'ont rien pu, ou rien voulu, voir de la vie traditionnelle; ils ont combattu sans relâche les usages populaires, et imposé à contre-sensibilité une fête sans racines, destinée à être emportée avec eux*".

loonden om gerapporteerd te worden. Dit was één van de redenen waarom de officiële feesten faalden in hun opzet²⁴.

Het is duidelijk dat de organisatoren niet alle feesten openstelden voor de hele bevolking. Een aantal, zoals het feest van de dood van Lodewijk XVI, beoogde in de eerste plaats het administratief, militair en politiek personeel samen te brengen. Het volk werd eerder teruggedrongen naar de achtergrond. Andere richtten zich dan weer wel meer naar de gewone mensen. Een mooi voorbeeld daarvan zijn de zogenaamde moraalfeesten. Deze feesten baseerden zich volledig op de symboliek van de generaties. Daarbij vertrok men van een zeer traditioneel maatschappijbeeld: iedere generatie ervaart het leven op haar eigen manier. Omdat ieder mens alle levensfasen doorloopt, bestaat er een zeer intense verbondenheid tussen kinderen, jongeren, volwassenen en bejaarden. Deze verbondenheid brengt met zich mee dat de generaties onderling waarden uitwisselen. Eens het regime deze waarden controleert, beheerst ze ook de ideeën van de mensen²⁵. En dat was precies de bedoeling: de bevolking winnen voor de principes van het regime.

Met het feest van de Jeugd probeerden de Parijse gezagdragers de toekomst van het regime te verzekeren. De overheid hoopte de jongeren een aantal universele waarden bij te brengen: eenvoud, regelmaat, werklust, soberheid²⁶. Kinderen die naar de Franse scholen gingen en jongens van 16 jaar of 21 jaar werden speciaal gevraagd als deelnemers aan de ceremonieën. In de praktijk werd de jeugd opgedeeld in twee groepen. De 16-jarigen konden deelnemen aan het ceremonieel van de bewapening, terwijl de jongemannen van 21 jaar zich konden laten registreren op de burgerlijst om te kunnen stemmen. Het feest van de Gehuwden wilde de rol van de ouders beklemtonen. Men geloofde dat de samenhang tussen de generaties binnen een gezin ervoor zou zorgen dat uiteindelijk alle gezinsleden, ongeacht hun leeftijd, het regime gunstig gezind zouden worden. Daartoe probeerde de overheid alle ouders en vooral de pasgehuwden of de grote gezinnen of de ouders van militairen, kunstenaars of bestuur-

24 Id., *op.cit.*, pp. 362-373.

25 Id., *op.cit.*, pp. 311-324.

26 RAB, *FHB*, 1104, Circulaire van de minister van Binnenlandse Zaken François de Neufchâteau aan de centrale en municipale administraties, 17 ventôse jaar VII (7 maart 1799).

ders te bereiken. De hoofdbedoeling van het feest van de Bejaarden bestond er dan weer in aandacht te schenken aan de ouderlingen. Als familieoudsten genoten zij het respect van hun kinderen en kleinkinderen. Indien ouderen overtuigd konden worden van de republikeinse waarden, dan zouden de jongere generaties automatisch volgen²⁷.

Alleen de echte Republikein kent de waarde van de feesten

Onder meer Xavier Lesage stelt dat het gebrek aan betrouwbaar politiek personeel de machtspositie van het Franse bestuur aanzienlijk hypothekeerde. Dit lijkt vooral het geval geweest te zijn bij het begin van het regime en in afgelegen, landelijke gemeenten. Deze prangende situatie miste ook haar effect niet bij de organisatie van officiële feesten²⁸. Anderzijds toonde lokaal onderzoek aan dat de interne strijd tussen de municipale raad en de regeringscommissaris ook in minder perifere kantons zwaar kon doorwegen op het succes van de feesten²⁹. Anderen verklaren de beperkte slagkracht van het regime en het zwakke effect van de feesten door de passieve houding van sommige besturen. Vooral op het platteland zouden vele beleidsmakers een berustende en passieve houding hebben aangenomen ten opzichte van het regime³⁰.

De teleurstelling van sommige ambtenaren bij mislukte feesten bevestigt nochtans dat de overheden zeer veel belang hechtten aan de weerklink van deze evenementen bij de plaatselijke bevolking. Regeringscommissaris De Wilde van Gistel kon bijvoorbeeld niet begrijpen waarom de republikeinse feesten in tegenstelling tot hun katholieke tegenpool zo weinig mensen op de been brachten. Hij omschreef de republikeinse feesten als *celles de l'homme*. De katholieke stempelde hij af als 'vervelende en monotone ceremonieën geïns-

27 Van Nieuwenhuysse (Liesbet), *op.cit.*, pp. 66-72.

28 Lesage (Xavier), 'De rapporten van de 'commissaires du Directoire Exécutif' van het kanton Lo, 1796-1800', in: *Driemaandelijks tijdschrift van het Gemeentekrediet*, XLIV, 1990, 3, pp. 71-77.

29 Buyck (Johan), *Het kanton Tielt tijdens de Franse periode (1794-1814). De nieuwe instellingen en hun politieke weerslag*, (Gent), RUG, (onuitgegeven licentiaatsverhandeling), Prof. Dr. François, 1996, 270 p.

30 Lernout (Annelies) en Van Rode (Olivier), 'De Boerenkrijg in het Leie- en Schelvedepartement', in: François (Luc) ed., *De Boerenkrijg. Twee eeuwen feit en fictie*, Leuven, 1998, pp. 76-77.

pireerd door goedgelovigheid en angst³¹.

Het municipale bestuur van Brugge probeerde het departementsbestuur zelfs te chanteren met de dreiging dat het feest van de Vrijheid uitsluitend binnenskamers onder de leden van de raad zou gevierd worden. De bedoeling van deze actie was geld los te krijgen van het departement voor de financiering. De municipalen gingen er blijkbaar vanuit dat de departementale overheden het belang van de publieke feesten hoog schatten³².

Ieder machthebber interpreteerde het mank lopen van de feesten op zijn manier. Sommigen gingen prat op een stevige dosis realiteitszin. De regeringscommissaris van Ruiselede bijvoorbeeld erkende dat de feesten in zijn municipaliteit weinig volk lokten. Hij berustte erin dat de massa gewoonweg niet geïnteresseerd was³³. Anderen trachtten de desinteresse voor de republikeinse feesten om te keren. De municipaliteit Hooglede besliste om op het feest van de Troonsverbranding in het jaar VI de officiële richtlijnen van het Directoire niet te volgen op het vlak van animatie. De regeringscommissaris verving het amusement dat het Directoire voorschreef door lokale spelen zoals het bol- en het kaartspel³⁴. Vermoedelijk leverde het 'brood en spelen' dit keer weinig op. In hetzelfde Hooglede probeerde men namelijk een maand later om het feest van de Vrijheid met dwangmiddelen te realiseren: wie geen vlag aan zijn huis bevestigde, werd uitgeleverd aan de centrale administratie³⁵.

Voor ieder feest vaardigde Parijs speciale voorschriften uit die via circulaire's aan de departementen en municipaliteiten werden overgemaakt. Deze ideale scenario's bulkten van allerhande bevlogen symboliek en spectaculaire evenementen. Vanzelfsprekend was het niet altijd en overal haalbaar om de voorschriften van het Directoire exact te volgen. Ook de verantwoordelijke ministers beseften dit. Over het feest van de Volkssoevereiniteit schreef minister François de Neufchâteau: 'ik weet wel dat niet alle municipaliteiten zich letterlijk

31 RAB, *FHB*, 1104, verslag kanton Gistel, 12 germinal jaar IV (1 april 1796).

32 RAB, *FHB*, 1102, brief kanton Brugge aan de centrale administratie, 6 thermidor jaar VI (24 juli 1798).

33 RAB, *FHB*, 177, maandelijks verslag van de regeringscommissaris Le Duc uit het kanton Ruiselede aan de centrale administratie, 11 prairial jaar VI (30 mei 1798).

34 RAB, *FHB*, 1103, verslag kanton Hooglede, 24 messidor jaar VI (12 juli 1798).

35 RAB, *FHB*, 1103, verslag kanton Hooglede, 10 thermidor jaar VI (28 juli 1798).

aan alle details van de voorschriften kunnen houden, of de ideeën van het Directoire exact kunnen naleven³⁶.

De overheden ondervonden aan den lijve hoe moeilijk hun opdracht wel was. Toch werden mislukkingen zelden zwart op wit neergeschreven. Indirect kunnen ze soms wel worden afgeleid. Het Veurnse bestuur zocht haar verklaring voor de beperkte opkomst van de bevolking op het feest van de Jeugd bij de vele ontberingen die ze te verduren kreeg. Het verslag kan zelfs geïnterpreteerd worden als een verwijt of een vorm van kritiek aan het adres van het Directoire: zolang de overheid de bevolking geen stabiliteit brengt, is het onmogelijk om de feesten ingang te doen vinden³⁷.

In Poperinge schafte men het feest van de Landbouw in het jaar IV resoluut af. Iedereen werkte verwoed op het land om de oogst binnen te halen en betoonde bijgevolg weinig interesse voor de feestelijkheden. De overheid redeneerde dat de annulering van het feest de bevolking zou doen beseffen hoeveel belang de overheid hechtte aan de landbouw³⁸. Was men bang voor een mislukking of probeerde de overheid in de eerste plaats de openbare orde te bestendigen?

Andere lokale besturen laptten het hele feestgebeuren ronduit aan hun laars, en riskeerden zich vrij ver in het bedriegen van hun hiërarchische oversten. De regeringscommissaris van Elverdinge verraadde het onrepublikeinse gedrag van zijn kantonadministratie die ter gelegenheid van het feest van de Republiek op 1 vendémiaire jaar V (22 september 1796) een vals feestverslag had willen doorsturen. Door zich hier openlijk tegen te verzetten, had de regeringscommissaris het valse verslag tegengehouden. Behalve wat klokkengelui was er op 1 vendémiaire namelijk niets gevierd³⁹. In het jaar V liet de regeringscommissaris aan het Directoire weten dat de kantonale overheid van Pervijze geen enkel republikeins feest echt viert. Ondanks talloze pleidooien bij de lokale gezagdragers, bereikte de regeringscommissaris niet meer dan dat de klokken bij ieder feest werden geluid. Ook deze gezant waarschuwde het departementale niveau dat de munici-

36 RAB, *FHB*, 1103, circulaire van de minister van Binnenlandse Zaken François de Neufchâteau aan de centrale administraties, 21 ventôse jaar VII (11 maart 1799).

37 RAB, *FHB*, 1104, verslag kanton Veurne, 11 germinal jaar IV (31 maart 1796).

38 RAB, *FHB*, 1103, verslag kanton Poperinge, 12 messidor jaar IV (30 juni 1796).

39 RAB, *FHB*, 1101, verslag kanton Elverdinge, datum onbekend (feest 1 vendémiaire jaar V; 22 september 1796).

pale administratie regelmatig valse feestverslagen doorstuurde⁴⁰.

Andere verzetsacties van plaatselijke besturen kunnen moeilijker worden aangetoond. Het bestuur van het kanton Houtave ontving in het jaar VII een vermaning van de minister van Binnenlandse Zaken omdat de lokale prominenten zich niet hadden vertoond op de viering van het feest van de Republiek in de departementshoofdplaats Brugge. De plaatselijke regeringscommissaris verantwoordde dit verstek met het argument dat de lokale bestuurders ervoor hadden geopteerd om de viering in Houtave zelf bij te wonen. Het volk beschouwde de aanwezigheid van de gezagdragers immers als een noodzakelijk onderdeel van het feestspektakel. Sprak de regeringscommissaris uit Houtave de waarheid of probeerde hij zijn eigen hachje en dat van zijn administratie te redden? De minister van Binnenlandse Zaken hechtte in ieder geval geloof aan de verklaring van de regeringscommissaris en toonde zich zeer begripvol⁴¹.

Briefhoofd gebruikt bij het municipaliteitsbestuur Hooglede (Brugge, Rijksarchief, FHB, 1185A, 1186 en 1219)

40 RAB, FHB, 1100, pak 2, regeringscommissaris kanton Pervijze aan het Directoire, 2 vendémiaire jaar V (23 september 1796).

41 AN, *F1cIII*, Lys, 4, fêtes nationales, brief kanton Houtave aan de minister van Binnenlandse Zaken, 15 brumaire jaar VII (5 november 1798).

Deze feiten bevestigen de stelling van Lesage. De twee municipaliteiten waar de lokale overheden zich duidelijk bezondigden aan opzettelijke obstructie van een feest, Pervijze en Elverdinge, vertonen beiden een landelijk, perifeer karakter. Het is niet duidelijk of de houding van de lokale overheden in het Leiedepartement vooral getuigde van een opstandige dan wel van een passieve houding. Bijkomend onderzoek in de lokale archieven zou die vraag wellicht kunnen beantwoorden.

«*We vonden geen geschikte landbouwer*»

De verklaring van Mona Ozouf voor de mislukking van de feesten strookt met de definitie van Gerard Rooijackers. Hij omschrijft feesten als vieringen en rituelen die collectieve gevoelens aan de oppervlakte brengen. Een feest volgt een herkenbaar stramien dat regelmatig wordt herhaald. Dé drijfveer voor het repetitief karakter van feesten is de aanwezigheid van de *communitas* of het groepsgevoel. Om feesten telkens opnieuw te kunnen organiseren, ontstaan er structuren. Naarmate het georganiseerde karakter toeneemt, zwakt de *communitas*-dimensie af. Meteen verdwijnt ook de belangrijkste motivatie om deel te nemen. Ter compensatie voeren de organisatoren spelelementen en rituelen in. Zo ontstaat er een cyclische dynamiek tussen structuur en *communitas*⁴².

Wanneer we deze stelling opentrekken naar de casus van het Leiedepartement, betekent dit dat de profane en religieuze feesten zoals parochiefeesten, kerkwijdingen, zondagen, karnavals of vastenavonden die bestonden voor de komst van de Fransen, zich kenmerkten door een hoog *communitas*-gehalte. Dit hadden ze in de loop der tijd verworven. De feesten die het Directoire introduceerde, hadden weinig gemeen met het bestaande feestrepertoire. Ze kenmerkten

42 Rooijackers (Gerard), 'Vieren en markeren. Feest en ritueel', in: Dekker (Ton), Roodenburg (Herman) en Rooijackers (Gerard) red., *op.cit.*, pp. 173-230: een 'ritueel' wordt omschreven als de handelingspatronen, zowel sacrale als profane, geformaliseerde en binnen een bepaald cultureel circuit algemeen aanvaarde gedragsvormen (dus onder andere ook wat vroeger werd omschreven als 'vermaak') waarbij de sociale, politieke, economische en culturele context bepalend is voor de betekenis. Oorspronkelijk werd deze term gereserveerd voor strikt religieuze handelingen en werden profane rituelen aangeduid met het begrip ceremonie.

zich door een sterk gestructureerd karakter. Daardoor werd de *communitas*-dimensie tot niets herleid.

Niet alleen het georganiseerde, kunstmatige karakter van de feesten oefende weinig aantrekkingskracht uit op de lokale bevolking. Ook de gebruikte methoden en de context bleken niet altijd de juiste toon te zetten. Eén van de onderdelen van het feest van de Republiek in Bellegem in het jaar VIII bestond uit een toespraak van de kantonvoorzitter. De spreker probeerde aanvankelijk om op dit herdenkingsfeest de legerrekruten moed en vaderlandsliefde in te spreken. Op de afroeping van de namen van de rekruten volgde een oproep om de deserteurs – die overigens ook bij naam werden genoemd – te verraden. Hij sloot zijn redevoering af met een opsomming van de straffen die de deserteurs en hun families boven het hoofd hingen⁴³. Dat de toespraak uitmondde in dreigende taal, had veel te maken met de omstandigheden. De wet van 19 fructidor jaar VI (5 september 1798) verplichtte jongeren om aan te sluiten bij het Frans leger. Deze wet vormde uiteindelijk één van de voornaamste aanleidingen tot de Boerenkrijg die in het Leiedepartement in vendémiaire jaar VII (oktober 1798) losbrak⁴⁴. Uit bovenstaand voorbeeld blijkt bovendien dat de conscriptiewet zelfs een jaar later nog steeds voor moeilijkheden zorgde.

Een andere methode om meer mensen enthousiast te maken voor de feesten, bestond erin om personen met plaatselijk aanzien in te schakelen. In de eerste plaats ging men ervan uit dat de voorzitter van de municipale raad of de regeringscommissaris de nodige legitimiteit uitstraalden om het feest aantrekkingskracht te geven. Meestal namen deze figuren de hele leiding over het gebeuren waar. Velen ontwikkelden daartoe naast leiderskwaliteiten ook improvisatietalent. De regeringscommissaris van Ingelmunster componeerde bijvoorbeeld niet alleen zelf een hymne voor het feest van de dood van Lodewijk XVI, hij zong ze ook helemaal alleen⁴⁵.

Het prototype van een feest werd echter ook gedragen door andere personen die op één of andere manier gezag uitstraalden. Ter voor-

43 RAB, *FHB*, 1100, pak 2, verslag kanton Bellegem, 13 vendémiaire jaar VIII (5 oktober 1799).

44 Lernout (Annelies), Van Rode (Olivier), *op.cit.*, pp. 61-94.

45 AN, *Flé III*, Lys, 4, fêtes nationales, brief van het kanton Ingelmunster aan de minister van Binnenlandse Zaken, 2 pluviôse jaar VIII (22 januari 1800).

bereiding van het feest van de Bejaarden bepaalde de municipale raad van Zonnebeke bij stemming welke ouderen een speciale rol zouden spelen. De criteria waren: een zo hoog mogelijke leeftijd en vooral een zo goed mogelijke reputatie bij de bevolking⁴⁶. In de stoet van het feest van de Gehuwden nam men in Oostkamp het jongstgehuwd koppeltje mee en de twee dorpsoudsten. De oudste bejaarde, 97 jaar, werd ondersteund door de voorzitter van de municipale raad. De tweede oudste was 93 jaar en hield zich vast aan de arm van de vicevoorzitter⁴⁷. Op het feest van de Troonsverbranding had de Gistelse overheid de lokale onderwijzer ingeschakeld om in het openbaar zijn belofte van trouw aan de republiek uit te spreken⁴⁸. De verpleger van een zekere Jean Behu kreeg op het feest van de Jeugd in Brugge het woord. Intussen speelden acteurs het verhaal na. Als inwoner van Brugge had Jean Behu het leven gered van een Franse legerbediende⁴⁹.

Het was voor de betrokken overheden niet vanzelfsprekend om de passende voortrekkersfiguren bij het feest te vinden. Een leidersfiguur was volgens het officiële script van de feesten de dorpsoudste, de onderwijzer, de plaatselijke held of het oorlogsslachtoffer. De rekrutering van deze figuren liep niet van een leien dakje. Zo oordeelden de besturen van Gistel, Harelbeke en Rumbeke dat het feest van de Overwinning en de Erkentelijkheid niet kon plaats vinden bij gebrek aan oorlogsveteranen⁵⁰. Bovenop de organisatie van hun eigen republikeinse feesten, werden de lokale besturen bovendien nog eens gevraagd om voortrekkersfiguren te “leveren” voor de departementsfeesten. Niet zonder enige schaamte erkende de voorzitter van de municipale raad van Houtave dat de lokale overheid er niet in slaagde om een landbouwer te vinden die het kanton Houtave wou vertegenwoordigen op het departementale feest in Brugge⁵¹. Dergelijke netelige kwesties konden soms opgelost worden door kandidaten te zoeken in de persoonlijke kring van de gezagsdragers. Dat blijkt uit het

46 RAB, *FHB*, verslag kanton Zonnebeke, 12 fructidor jaar VI (29 augustus 1798).

47 RAB, *FHB*, 1104, verslag kanton Oostkamp, 10 floréal jaar IV (29 april 1796).

48 RAB, *FHB*, 1102, verslag kanton Gistel, thermidor jaar IV (de precieze datum is niet bekend: 19 juli-17 augustus 1796).

49 RAB, *FHB*, 1104, verslag kanton Brugge, 10 germinal jaar IV (30 maart 1796).

50 RAB, *FHB*, 1102, verslagen kantons Gistel, 16 prairial jaar V (4 juni 1797); Harelbeke, 11 en 14 prairial jaar V (30 mei 1797); Rumbeke, 11 prairial jaar IV (30 mei 1797).

51 RAB, *FHB*, 1103, verslag kanton Houtave, 18 messidor jaar IV (6 juli 1796).

feit dat er in een aantal gevallen een rechtstreekse band bestond tussen het municipale bestuur en de ingeschakelde voortrekkersfiguren. In Hooglede bijvoorbeeld huldigde men op het feest van de Gehuwden een zekere Marin De Wilde. Deze landbouwer met 17 kinderen had vroeger gewerkt als *agent* in Hooglede⁵². Op het feest van de Bejaarden in Tielt zette de overheid het oudste lid van de municipale administratie in de schijnwerper⁵³.

Vermoedelijk sloegen de lokale overheden de bal vaak nog voor de eigenlijke feestdag mis doordat ze de verkeerde leidersfiguren selecteerden. Waarschijnlijk beschouwde de lokale bevolking deze officiële voortrekkers niet als echte leiders. De onderwijzer en de dorpsoudsten dwongen misschien wel respect af omwille van hun positie of leeftijd, maar dit leverde hen nog niet de erkenning van een leider. In gemeenten waar het Franse regime vijandig werd benaderd, beschouwde de bevolking iedereen die samenwerkte met de nieuwe overheden als een verrader. In Tielt bijvoorbeeld werd de stoet van leerlingen uit de Franse school begeleid door politieagenten. Men vreesde dat nijldige reacties vanuit de toeschouwers het feest van de Jeugd zouden verstoren. De onderwijzer was er dus allesbehalve een populair figuur⁵⁴.

Een ander element dat het succes van de feestcultuur bemoeilijkte, was de religieuze politiek van het Directoire. Die had tot doel om de priesters als vertegenwoordigers van het Ancien Régime systematisch uit te schakelen. De verplichte eedaflegging voor priesters is hiervan een voorbeeld. Op 7 pluviôse jaar V (26 januari 1797) werden de priesters in de Verenigde Departementen verplicht een eed van gehoorzaamheid aan het regime af te leggen. Enkel de beëdigde priesters mochten nog de mis opdragen. Wie geen gehoorzaamheid aan de republikeinse wet wilde zweren en toch een mis opdroeg, riskeerde gevangenisstraf of verbanning⁵⁵. Priesters hadden in de loop van de

52 RAB, *FHB*, 1104, verslag kanton Hooglede, 10 floréal jaar VI (29 april 1798).

53 RAB, *FHB*, 1104, verslag kanton Tielt, 20 fructidor jaar IV (6 september 1796). In principe zou dit Charles Vercruyse moeten geweest zijn. Als 66-jarige was hij het oudste lid van het municipale bestuur, zie: Buyck (Johan), *op.cit.*, deel 2, p. 95.

54 RAB, *FHB*, 1104, verslag kanton Tielt, 10 germinal jaar IV (30 maart 1796).

55 Pouillet (Prosper), *Les institutions françaises de 1795 à 1814. Essai sur les origines des institutions contemporaines*, Paris, 1907, p. 339.

18de eeuw een sterke maatschappelijke positie verworven⁵⁶. De Franse overheid was zich daarvan bewust en beschouwde deze groep meer dan eens als een voor de hand liggende zondebok ter compensatie van de eigen frustraties. De verantwoordelijkheid van het falende regime werd vaak in de schoenen van de priesters geschoven. Op het feest van de dood van Lodewijk XVI bijvoorbeeld omschreef de regeringscommissaris van Wervik de priesters als *hypocrieten die het volk een fout hebben doen begaan* en *laaghartige bedriegers die enkel tot doel hebben de republiek te verraden*⁵⁷. Uitgaande van het beeld dat de Franse overheden ophingen van de priesters, heeft men de neiging om het belang van deze groep mensen té hoog in te schatten. Toch ben ik van mening dat de nieuwe gezagdragers een aanzienlijke groep potentiële brugfiguren lieten verloren gaan door de priesters te isoleren uit de maatschappij. Indien de overheid de priesters voor het regime had kunnen winnen, dan zou ze de gelovigen misschien ook overtuigd hebben. Deze hypothese komt verder nog aan bod.

Het is moeilijk om de stelling van Ozouf i.v.m. het *communitas*-gehalte van de republikeinse feesten eenduidig te evalueren op basis van de gegevens uit het Leiedepartement. Het staat vast dat de officiële feesten van het Directoire zeer sterk werden georchestreerd vanuit de lokale overheden. Tegelijk was hun greep op deze publieke gebeurtenissen echter niet onbeperkt. De feesten grepen steeds plaats binnen de context van het regime en van de lokale gemeenschap. Instellingen zoals de conscriptie beroerden de gemoederen van de lokale bevolking en van de overheden. Niemand kon dergelijke ‘hangende’ zaken zomaar loskoppelen van de feestelijkheden die het regime organiseerde. De rol van voortrekkersfiguren bij feesten komt bij Ozouf niet direct tot uiting. Ik ben nochtans van mening dat de rol van dergelijke figuren bij het tot stand brengen van het *communitas*-gevoel zeer groot was. Op dit punt faalden de Franse overheden.

56 Garnot (Benôit), *Le peuple au siècle des Lumières: échec d'un dressage culturel*, Paris, 1990, pp. 107-121

57 AN, *F1cIII*, Lys, 4, fêtes nationales, brief van het kanton Wervik aan de minister van Binnenlandse Zaken, 2 pluviôse jaar VII (21 januari 1799).

Feest, ritueel en collectieve actie

Wat was de houding van het volk ten opzichte van de feesten en rituelen die het Directoire introduceerde? Aanvaardde de bevolking de vernieuwingen gedwee of werd er integendeel actief verzet aangekend? Uitte het verzet zich op een verdoken manier of is er sprake van collectieve acties? Wie nam de leiding? Waar en wanneer kwam opstandigheid tot uiting?

In navolging van onder meer Gita Deneckere beschouw ik het 'volk' binnen de context van een collectieve actie als een heterogene groep mensen die verschillen vertoont op het vlak van beroep, nationaliteit, geloof, vermogen, geslacht, ideologie of leeftijd. De reden waarom deze mensen tot deze groep behoren, is een collectieve, tijdelijke binding rond een idee of persoon⁵⁸.

De problematiek

In alle Franse departementen kwamen verzetsacties voor die zich richtten op de bescherming van de traditionele feesten en rituelen: de nachtelijke heroprichting van neergehaalde kruisbeelden, protestacties tegen het afhalen en smelten van klokken, overtredingen van de *décadaire* rust, enz. De vele sporen van geweld en verzet vanuit de volkscultuur tijdens of binnen de context van de republikeinse feesten, vormen een signaal voor hun mislukking. Dit verklaart waarom de overheden voortdurend op hun *qui-vive* waren voor troebelen⁵⁹.

In navolging van Charles Tilly versta ik onder het begrip 'collectieve actie', 'het openlijk uiten van gemeenschappelijke eisen en/of klachten, namens een groep betrekkelijk machteloze mensen'⁶⁰. De gekleurde feestverslagen en rapporten van de regeringscommissarissen laten jammer genoeg niet altijd toe om sporen van collectieve acties terug te vinden. Bovendien is niet iedere vorm van verzet of protest even zichtbaar. In haar theorievorming rond collectieve actie stelde

58 Deneckere (Gita), *op.cit.*, pp. 8-10.

59 Ozouf (Mona), *op.cit.*, pp. 373-388.

60 Tilly (Charles), *From mobilization to revolution*, Reading, 1978.

61 Deneckere (Gita), 'Sociale geschiedenis, het einde van de ideologie en de terugkeer van de bezieling. Een essay met de focus op het onderzoek naar collectieve actie in de jaren 1990', in: *Tijdschrift voor Sociale Geschiedenis*, 27, 2002, pp. 245-262.

Gita Deneckere recentelijk dat de afwezigheid van significant protest niet tot de vaststelling leidt dat mensen niet ontevreden genoeg zijn om tot collectieve actie over te gaan⁶¹.

In dat opzicht werkt ook de stelling van James Scott zeer verhelderend. Hij stelt dat openlijk verzet onder de vorm van een collectieve actie netwerken vereist. Bij gebrek aan structuren en netwerken, uit de overheerste groep haar verzet in de anonimiteit⁶². Het verzet uit zich in roddels, liederen, verhalen, grappen en toneel. Scott benoemt deze 'taal' als het *hidden transcript*. De heersende elites hebben een eigen 'taal' waarmee ze een indruk van macht proberen te geven. Daartoe gebruiken ze middelen zoals parades, ceremonieën en rituelen. De taal die gebruikt wordt tussen de elites en in de officiële communicatie met de overheersten, geeft hij de naam *public transcript*. Wanneer de verborgen wereld van het *hidden transcript* in de openbaarheid komt, ontstaat er meestal een conflict⁶³. Soms levert het de onderworpenen echter meer voordeel op om deel te nemen aan het heersende *public transcript* dan er zich openlijk tegen te verzetten. Daarbij bediende het volk zich wel eens van het *public transcript* om de eigen stem te laten horen⁶⁴.

Republikeinse feesten en collectieve actie

Het is niet eenvoudig om sporen van *hidden transcript* of verborgen verzet terug te vinden. Hoewel het vaak bij hypothesen blijft, vond ik voor het Leiedepartement toch een aantal voorbeelden terug. In Westkapelle ging het feest van de dood van Lodewijk XVI gepaard met de heropening van de kerk in de gedaante van wetstempel. De plaatselijke regeringscommissaris was uitermate tevreden met het resultaat van deze formule: een massa mensen woonde de opening van de wetstempel bij⁶⁵. Dit voorbeeld illustreert de theorie van Scott waarin hij stelt dat de onderdrukte groep zich soms bedient van het *public transcript* om de eigen verlangens kenbaar te maken. In dit geval toonde het volk zijn vreugde omdat de kerk werd opengemaakt.

62 Scott (James), *op.cit.*, pp. 136-182.

63 Id., *op.cit.*, pp. 1-16.

64 Id., *op.cit.*, pp. 17-44.

65 AN, *F1cIII*, Lys, 4, fêtes nationales, brief van het kanton Westkapelle aan de minister van Binnenlandse Zaken, 2 pluviöse jaar VII (21 januari 1799).

Waarschijnlijk had de regeringscommissaris de ware reden van het succes wel begrepen: de inwoners waren uitgelaten omdat de kerk na lange tijd terug werd geopend, al was het dan onder de noemer van 'wetstempel'. Hij gebruikte het geloofsenthouiasme waarschijnlijk, al dan niet bewust als een hefboom om zijn eigen feest kracht bij te zetten.

Er is ook een aantal gevallen bekend uit het Leiedepartement waarbij een collectieve actie op het nippertje kon worden vermeden. De oud-baljuw van het dorp Steenkerke bijvoorbeeld liet zijn morele invloed zichtbaar gelden bij het feest van de Jeugd. Hij zorgde ervoor dat geen enkele jongere opdaagde bij de feestelijkheden. Had de plaatselijke priester zich niet laten overhalen om de klokken te luiden, dan zou het Franse bestuur gezichtsverlies geleden hebben: er was dan geen enkele vorm van 'feest' gevierd⁶⁶. In dit voorbeeld lijkt het erop dat één van de machthebbers van het oude regime het nieuwe regime probeerde te boycotten. Het hoeft niet te verbazen dat één van de nieuwe feesten werd aangegrepen om politiek verzet te uiten. Op deze gelegenheden trad het regime letterlijk in de publieke ruimte.

De mate waarin het *hidden transcript* openlijk naar voren komt uit de bronnen, zegt volgens Scott iets over de stabiliteit van het regime. Hoe sterker de controle van het regime, des te minder sporen van het *hidden transcript* er te vinden zijn. De overheerste groep is dan immers verplicht haar verzet in te bedden in het *public transcript*. Een belangrijk knelpunt is het bronnenprobleem⁶⁷. Voor het Leiedepartement zijn er een tweetal voorbeelden bekend van collectieve acties die zich ontwikkelden tijdens een officieel feest.

Ondanks het feit dat hij werd verdacht van emigratie⁶⁸, had de lokale overheid een priester ingeschakeld om leden te vinden voor een

66 RAB, *FHB*, 1104, verslag municipaliteit Steenkerke, 13 germinal jaar IV (2 april 1796).

67 Scott (James), *op.cit.*, pp. 70-107.

68 'Emigratie': bij het begin van de militaire verovering van de Oostenrijkse departementen in 1795 had de Franse Republiek op het grondgebied van de Franse departementen heel wat godsdienstwetten (bijvoorbeeld de beruchte wet van 7 vendémiaire jaar V of 29 september 1796) ingevoerd die de priesters hinderden bij de uitvoering van hun taken. Deze wetten werden in de buitenlandse, veroverde gebieden zoals het Leiedepartement niet meteen ingevoerd (pas op 7 pluviôse jaar V of 26 januari 1797). Vele Franse priesters uit aangrenzende departementen

zangkoor op het Ieperse feest van de Overwinning en de Erkentelijkheid in het jaar IV. Toen puntje bij paaltje kwam, bleek hij zijn woord niet te houden. Hij daagde niet op en overtuigde ook twee zangers om verstek te laten gaan. De overheden vermoedden dat de priester beide personen had opgezet tegen het gezag. Een politieofficier liet de priester aanhouden en naar de gevangenis brengen. De vrederechters, die volgens de lokale administratie tot het kamp van de 'religieuzen' behoorden, oordeelden in het voordeel van de priester. De priester werd vrijgelaten en door het volk in een triomftocht door de straten gevoerd. De geschandaliseerde leden van het bestuur haalden door dit incident het stigma van ongelovige over zich⁶⁹.

Deze collectieve actie toont aan hoe ordeverstoorders gebruik maakten van culturele evenementen zoals de republikeinse feesten om hun 'slag te slaan'. Dit effect werd versterkt door de steunbetuigingen van lokale, antirepublikeinse publieke figuren die een rol speelden bij het bestuur. In dit geval speelden de betrokken vertegenwoordigers van de rechterlijke macht deze rol. De precieze reden voor het verzet is niet duidelijk. Wilde men het feest zelf verstoren, uitte het verzet zich tegen de godsdienstpolitiek of werd een andere lokale kwestie op de korrel genomen? Bij gebrek aan plaatselijke archieven kan de aanleiding niet precies achterhaald worden. Het staat vast dat de enigszins naïeve overheid zich al van bij aanvang bij de neus liet nemen door de coördinatie van de muzikale animatie toe te vertrouwen aan een verdachte priester. De priester nam achtereenvolgens de rol van brugfiguur en verzetsleider op zich. Hij fungeerde in de ogen van de lokale administratie als voortrekker omdat hij de opdracht aanvaardde een zangkoor samen te stellen dat het feest van de Overwinning en de Erkentelijkheid kracht zou bijzetten. In de toenmalige context van de priestervervolgingen en de afschaffing van de katholieke godsdienst, waren sommige priesters echte verzetsleiders geworden. Het feit dat de priester na zijn vrijlating op de handen werd gedragen door het volk, bevestigt opnieuw één van Scotts stellingen. Wie het *public transcript* doorbreekt, krijgt de bewondering van de overheersten⁷⁰.

maakten van deze gelegenheid gebruik om de grens over te steken naar een regio waar hun ambt nog was toegelaten. Zie onder andere Pouillet (Prosper), *op.cit.*, p. 339.

69 RAB, *FHB*, 1101, verslag kanton Ieper, 17 prairial jaar IV (5 juni 1796).

70 Scott (James), *op.cit.*, pp. 17-44.

De vrederechters kozen partij voor de priester omdat ze volgens de lokale overheid een verbond hadden gesloten met de *religieux*. Hier duikt opnieuw het probleem op van het tekort aan voldoende en betrouwbaar overheidspersoneel, in dit geval van de rechterlijke macht. Indien het Franse bestuur de posten van de vrederechters had opgevuld met republikeinen, dan zou dergelijk voorval waarschijnlijk niet in het nadeel van de Ieperse gezagsdragers zijn uitgedraaid. Wanneer we de theorie van Scott volgen, dan blijkt uit dit voorbeeld dat een deel van de elites (in casu de vrederechters) het *public transcript* niet respecteerde. Daardoor ging de unanimiteit van het *public transcript* verloren, wat een veel groter gevaar vormde dan het *hidden transcript*⁷¹. In dit geval slonk de reputatie van de leden van de municipale raad nog meer doordat ze van 'binnenuit' werden aangevallen. De gezagsdragers lieten bovendien in het verslag uitschijnen dat de afwezigheid van de regeringscommissaris tijdens het hele evenement een belangrijke rol speelde voor beide partijen.

Hetzelfde feest ontspoorde aan de andere kant van het departement ook in Houtave. Men protesteerde er tegen een belasting ten voordele van het leger die de overheid had geïnd bij de landeigenaars. De officiële ceremonie werd verstoord door de aankomst van een groep landarbeiders die in naam van eigenaars hun onvrede kwam uiten. Op hun weg vielen ze een aantal overheidsfiguren lastig. De municipale raad trok zich terug in permanente zitting terwijl een aantal militairen de opstandelingen terugdrong. De muzikanten werden het zwijgen opgelegd en de vaten bier bewaard voor de inderhaast aangerukte militairen⁷².

De identiteit van de personen die in bovenstaande voorbeelden het verzet aanvoerden, bevestigt dat de Franse overheid een strategische fout maakte bij haar keuze van de figuren die tijdens de feesten een voortrekkersrol speelden. De ex-baljuw in Steenkerke, de Ieperse priester en de landeigenaars uit Houtave behoorden niet tot het officiële lijstje van voortrekkersfiguren dat het Directoire had samengesteld. Toch wisten precies dergelijke figuren het volk te inspireren om openlijk verzet aan te tekenen.

71 Id., *op.cit.*, pp. 45-69.

72 RAB, *FHB*, 1101, verslag kanton Houtave, 13 prairial jaar IV (1 juni 1796).

Volksfeesten en -rituelen

Om zich te ontwikkelen en te verspreiden heeft het *hidden transcript* volgens Scott een plaats nodig waar de overheidscontrole minimaal is. In de Europese culturen waren dit vooral de herbergen, de cafés en de markt. De machthebbers probeerden dan ook uit alle macht om deze *social sites* aan hun controle te onderwerpen. In dat opzicht waren de actoren van het *hidden transcript* van kapitaal belang. Deze figuren zoals herbergiers en marktkramers stimuleerden en creëerden het *hidden transcript*. Meestal waren ze voor hun inkomen afhankelijk van het volk⁷³. Dit verklaart waarom de Franse overheid volksfeesten en rituelen schuwde. De plaats waar deze feesten zich afspeelden, meestal de herbergen, werden nauwgezet gecontroleerd.

Eén van de belangrijkste volksfeesten was het carnaval, een periode die duurde van januari tot het begin van de lente. In het jaar VI vroegen verschillende Tieltsse herbergiers de toestemming om op carnavalzondagen dansfeesten te mogen organiseren. Na lang aandringen, mocht één herbergier op eigen verantwoordelijkheid een bescheiden bal op het getouw zetten. De Tieltsse regeringscommissaris ging ervan uit dat de lokale overheid zich populair zou maken bij de bevolking door dergelijke evenementen van tijd tot tijd toe te laten. De departementsadministratie ging volmondig akkoord en verleende meteen alle Tieltsse herbergiers de toestemming, zolang de rituelen en feesten buiten de openbare ruimte bleven. Wie gemaskerd of in travestie over straat liep, werd onmiddellijk gearresteerd⁷⁴. In bovenstaand voorbeeld keerden geen van de betrokken overheden zich echt tegen het carnaval. Waarschijnlijk volgden ze het idee dat dergelijke 'uitlaatkleppen' ernstiger incidenten konden voorkomen. Zolang de overheid op voorhand op de hoogte was en de uitspattingen niet zichtbaar waren in de publieke ruimte, zag men geen probleem.

Nochtans vermeed de overheid dansfeesten in herbergen over het algemeen zoveel mogelijk. De vaak overvloedige aanwezigheid van

73 Scott (James), *op.cit.*, pp. 132-182.

74 RAB, *FHB*, 2686, nr. 147, brief regeringscommissaris Esmonnot kanton Tielt aan de centrale regeringscommissaris, 26 pluviôse jaar VI (14 februari 1798).

militairen in steden zoals Brugge lokte meer dan eens conflicten uit met de lokale bevolking. Toen vier Franse soldaten een Brugse herberg wilden betreden waar er op zondag een dansfeest plaats vond, weigerde de waard hen de toegang. Hij was wel bereid om hen in de bijkeuken iets te schenken maar daar zou het bij blijven. De militairen weigerden hun drank te betalen en vernielden een deel van de inboedel. De andere gasten gingen daarop de militairen te lijf. De militairen wisten te ontkomen en zochten versterking bij hun eenheid. Uitgerust met vuurwapens en geflankeerd door hun collega's, keerden de militairen terug naar het dansfeest. Hun dreiging maakte een abrupt einde aan het dansfeest⁷⁵. Indien we de herbergier als actor van het *hidden transcript* beschouwen, dan kan dit incident worden gezien als een poging van de onderdrukte groep om hun *social site*, de herberg, af te schermen van de bestuurlijke elites.

De vrijheidsboom: een revolutionaire meiboom

Visuele symbolen zoals de vrijheidsboom waren hét stokpaardje van het republikeins regime. Vanaf pluviôse van het jaar IV werden alle wetten van de Franse Republiek ook in de Verenigde Departementen ingevoerd, onder meer de wet van 2 pluviôse jaar II (21 januari 1794) die de aanplanting van vrijheidsbomen in alle municipaliteiten verplichtte. In het Leiedepartement werd er op 14 pluviôse jaar IV (3 februari 1796) voor het eerst opdracht gegeven om op grote schaal vrijheidsbomen te planten.

Heel wat municipaliteiten werden al van bij het begin geconfronteerd met geweld tegen dit symbool van de republiek. In Houtave had het oude bestuur uit protest tegen een wet die wapendracht verbood, een wapen in de plaats van een boom 'geplant'. Het nieuwe bestuur verving deze onmiddellijk door een levende boom⁷⁶. In Tielt en Eernegem werd de vrijheidsboom 's nachts omgehakt⁷⁷.

75 AN, F7, 7351, B4, brief centrale regeringscommissaris aan de minister van Politiezaken, 15 frimaire jaar VI (5 december 1797).

76 RAB, FHB, 1104, verslag kanton Houtave, 16 germinal jaar IV (5 april 1796).

77 RAB, FHB, 1100, bundel 3, verslag regeringscommissaris Esmonnot kanton Tielt aan de centrale regeringscommissaris, 22 nivôse jaar IV (12 januari 1796) en verslag regeringscommissaris Dewilde municipaliteit Eernegem kanton Gistel aan de centrale regeringscommissaris, 17 germinal jaar IV (6 april 1796)

In het jaar VI werd de vrijheidsboom in Tielt opnieuw vernield in de nacht van 18 op 19 nivôse (7-8 januari 1798). Een dag later zou het feest van de Vrijheid gevierd worden. De regeringscommissaris besliste onmiddellijk dat er op de feestdag een nieuwe boom zou worden aangeplant⁷⁸. Dit keer schakelde hij een legereenheid in. Niet enkel de bevolking, maar ook de leden van de municipale raad verzetten zich immers tegen de komst van een nieuwe boom⁷⁹. Een aantal maanden later werd ook de vrijheidsboom van Lichtervelde aangepakt. Daarbij werd het geweer van een agent afhandig gemaakt⁸⁰. Ook in Pollinkhove moest de boom eraan geloven⁸¹.

Het lijkt erop dat deze tweede golf van aanslagen tegen de vrijheidsbomen de heersende onrust reflecteerde die in de aanloop naar de Boerenkrijg heerste. Ook na hun doortocht lieten de Boerenkrijgers in Moorseele, Passendale en Zonnebeke een spoor van omgehakte vrijheidsbomen achter⁸². In Rumbeke vernielden gewapende jongeren de boom. Deze werd onmiddellijk heraan geplant in opdracht van een aantal lokale, republikeinsgezinde notabelen⁸³. De apotheose van de verovering van Tielt op 26 oktober 1798 bestond in het neerhalen van de vrijheidsboom op het marktplein⁸⁴. Het omhakken van de vrijheidsboom was overigens na het luiden van de klokken de meest voorkomende Boerenkrijgactie in het Leie- en Scheldedepartement⁸⁵. In een aantal gevallen vervingen de opstandelingen de vrijheidsboom door een Christusbeeld⁸⁶.

78 Buyck (Johan), *Het kanton Tielt...*, pp. 100-101: de auteur verwijst naar de buitengewone zitting 19 nivôse jaar VI (SAT, Modern archief, 25) en verslag viering 20 nivôse jaar VI (9 januari 1798) (SAT, Modern archief, 25).

79 AN, F7, 7373, B5, brief centrale regeringscommissaris aan de minister van Politiezaken, 21 nivôse jaar VI (10 januari 1798).

80 AN, F7, 7471, B3, verslag chef van de nationale gendarmerie 16de divisie, 31ste escadron aan de minister van Justitie, 1ste décade prairial jaar VI (29 mei 1798).

81 AN, F7cIII, Lys, fêtes nationales, 4, maandelijks verslag centrale regeringscommissaris Hermyn aan de minister van Binnenlandse Zaken, 29 thermidor jaar VI (16 augustus 1798).

82 AN, F7cIII, Lys, 5, comptes rendus administratifs, verslag centrale regeringscommissaris Hermyn aan de directeurs, 13 brumaire jaar VII (3 november 1798).

83 AN, F7cIII, Lys, 4, fêtes nationales, verslag regeringscommissaris Rumbeke aan de minister van Binnenlandse Zaken, 2 pluviôse jaar VII (21 januari 1799).

84 Buyck (Johan), 'De Boerenkrijg in het kanton Tielt', in: François (Luc) ed., *op.cit.*, p. 100.

85 Lernout (Annelies), Van Rode (Olivier), *op.cit.*, pp. 67 en 74-75.

86 AN, F7cIII, Lys, 4, verslag centrale regeringscommissaris aan de minister van Binnenlandse Zaken, 9 frimaire jaar VII (29 november 1798).

Na afloop van de Boerenkrijg kwam er aan de aanslagen op vrijheidsbomen niet onmiddellijk een einde. Tijdens de zomer van 1799 waagden nog vijf gewapende jongeren het om de vrijheidsboom van Oostvleteren bij daglicht om te hakken⁸⁷. Het laatste bekende incident met een omgehakte boom dateert van januari 1800. Vlak na de aanplanting in Beselare, moest de boom het ontgelden⁸⁸.

De reden waarom juist de vrijheidsboom zoveel geweld uitlokte, schuilt in de voorgeschiedenis van het symbool. Het symbool van de meiboom bestond al voor de Franse Revolutie. De betekenis verschilde van regio tot regio. Soms werden meibomen aangeplant nabij de woningen van heren, priesters of andere respectabele publieke figuren. In andere regio's fungeerde de meiboom als een teken van verzoening. Overal groeide de meiboom uit tot een symbool van collectieve vreugde. Tijdens de Franse Revolutie nam de overheid dit symbool over en gaf er een nieuwe inhoud aan. Aanvankelijk werden meibomen massaal vernield omdat ze herinnerden aan het Ancien Régime. Daarna werden ze op grote schaal aangebracht onder de benaming 'vrijheidsboom'. De betekenis van de boom als element van verzoening binnen een gemeenschap bleef behouden. Bijkomend kreeg de boom betekenis als getuige van het revolutionaire gebeuren. De groei van de boom stond gelijk met de uitbouw van de republiek. Door de ceremonieën van de republikeinse feesten rond de vrijheidsboom plaats te laten vinden, wilde de overheid de sacrale functie van de boom benadrukken. Zoals bij de meiboom, speelde de jeugd een belangrijke rol bij de aanplanting van de vrijheidsboom. De aanplanting van een meiboom werd meestal voorafgegaan door geweld van jongerengroepen, terwijl de aanplanting van een vrijheidsboom volgde na gewelddaden van het Frans leger. Omdat er geen verzoening was tot stand gekomen tussen het leger en de lokale bevolking, konden de vrijheidsbomen niet aanvaard worden. Ook een meiboom mocht immers pas aangeplant worden nadat de gemeenschap zich had verzoend⁸⁹. De vrijheidsbomen werden altijd gepland op een centrale

87 AN, *F1cIII*, Lys, 5, comptes rendus administratifs, verslag centrale regeringscommissaris Fourier aan de minister van Binnenlandse Zaken, 19 fructidor jaar VII (5 september 1799).

88 De Smet (Jos), 'L'administration du département de la Lys après le coup d'état de Brumaire', in : *Annales de la Société d'Emulation de Bruges*, LXXIV, 1931, p. 132.

89 Ozouf (Mona), *op.cit.*, pp. 389-440.

publieke ruimte, meestal de markt. Aangezien de markt volgens de theorie van Scott deel uitmaakt van de *social sites*, kan het omhakken van de bomen ook gezien worden als de symbolische herovering van de markt door het volk. Overigens werd het symbool van de vrijheidsboom ook door latere regimes gebruikt. In de aanloop naar de Belgische omwenteling symboliseerde de vrijheidsboom de revolutie, de vrijheid en de onafhankelijkheid⁹⁰.

“Mijn enige gevoeligheid is de klokken te mogen horen”

Het grote knelpunt in de houding van de Franse overheid, was volgens Ozouf haar vijandige stellingneming tegenover de feesten en rituelen van het katholieke geloof⁹¹. De term ‘volksgeloof’ omschrijft Ozouf als een vermenging van religieuze en profane elementen. De republikeinse feesten vormden geen compensatie voor de uitroeiing van dit geloof. Nochtans deed de overheid haar uiterste best om allerlei elementen van sacraliteit in de nieuwe feesten te introduceren⁹². Het verzet dat in het Leiedepartement ontstond tegen de maatregelen rond de uiterlijke tekens van het geloof, de zondagsrust en de kerken, getuigen hiervan.

Volgens de wet van 7 vendémiaire jaar IV (29 september 1795) mochten de kerken gebruikt worden door alle godsdiensten. De religieuze ceremonieën en symbolen mochten echter in geen geval buiten de kerkmuren zichtbaar zijn. Ook het gebruik van klokken met religieuze bedoelingen, bijvoorbeeld om de gelovigen samen te roepen, werd verboden⁹³.

De overheid verwijderde actief de kerkelijke symbolen uit de openbare ruimte. Deze agressieve politiek lokte bij de bevolking heel wat reacties uit. Toen de regeringscommissaris naar de parochiekerk in Ruiselede trok om er het kerkzilver weg te halen, moest hij vaststellen dat de meeste objecten verdwenen waren. Nochtans werden er

90 Deneckere (Gita), ‘Het revolutionaire alternatief. De symboliek van feesten en vrijheidsbomen’, in: de Smaele (Henk) en Tollebeek (Jo), *Politieke representatie*, Leuven, 2002, pp. 277-293.

91 Ozouf (Mona), *op.cit.*, p. 387.

92 Id., *op.cit.*, pp. 441-474.

93 Poulet (Prosper), *op.cit.*, pp. 331-333.

geen sporen van inbraak vastgesteld⁹⁴. De betrokken ‘dief’, - indien mag aangenomen worden dat het niet om een criminele daad ging -, was er heimelijk in geslaagd het kerkzilver veilig te stellen, zonder daarbij zelf risico te lopen op vervolging.

Vooral het verwijderen van de klokken riep veel verzet op. In het jaar V zakte een speciale departementale commissie af naar Tielt om er de klokken van het Minderbroederklooster weg te halen. Dit optreden gaf aanleiding tot een samensholing van mensen die de afgezant van het departementsbestuur en de betrokken arbeiders tot bloedens toe sloegen. Dit gebeuren haalde zelfs de Brugse pers⁹⁵. Uiteindelijk stuurde de overheid gewapende troepen om de klokken naar beneden te halen⁹⁶. Het verzet uitte zich niet altijd op dezelfde agressieve manier. Vele gemeenten ondervonden moeilijkheden om een arbeider te vinden die bereid was om de klokken te verwijderen. Zo werd er in september 1799 in Kortrijk een derde poging ondernomen om een kandidaat te vinden. Het loon voor deze opdracht bedroeg intussen 1.000 francs⁹⁷. Naast hun religieuze betekenis, vormden de klokken tijdens het Ancien Régime één van de voornaamste communicatiemiddelen op het platteland. Belangrijke gebeurtenissen en nieuwsberichten werden stevast bekend gemaakt en verspreid onder klokken-gelui⁹⁸. De interne samenhang van de meeste gemeenten werd dus grondig verstoord door het verwijderen van de klokken. De Franse overheid had een gevoelige snaar geraakt. Klokken waren immers de stem van de macht. De Franse overheid beseftte dit overigens zeer

94 RAB, *FHB*, 178, 178, decadair verslag regeringscommissaris Le Duc municipaliteit Ruiselede aan de centrale regeringscommissaris, 1 ventôse jaar VI (19 februari 1798).

95 Van Wallegheem (Jozef), *op.cit.*, p. 42: de auteur vermeldt het incident op 15 mei 1797.

96 AN, *F7*, B3 nr. 8679, brief centrale regeringscommissaris Deburck aan de minister van Politiezaken, 24 floréal jaar V (13 mei 1797); brief minister van Politiezaken aan de centrale regeringscommissaris Deburck, 9 prairial jaar V (28 mei 1797). Zie ook: Buyck (Johan), *op.cit.*, pp. 169-171: de auteur verwijst naar buitengewone zitting 24 floréal jaar V (13 mei 1797), voormiddag (SAT, Modern archief, 25) en het “*extrait du registre aux proces verbaux des séances de l’administration centrale du département de la Lys, séante à Bruges*”, 25 floréal jaar V (14 mei 1797) (SAT, Modern archief, 3841).

97 RAB, *FHB*, 1187, état des cloches de la commune de Courtray, 17 vendémiaire jaar VIII (9 oktober 1799).

98 Corbin (Alain), *Les cloches de la terre: paysage sonore et culture sensible dans les campagnes au XIXe siècle*, Paris, 1994, 359 p.

goed. Het is opvallend hoezeer de regeringscommissarissen vasthielden aan het luiden van de klokken tijdens officiële plechtigheden van het regime. Een feest was in hun ogen pas écht mislukt wanneer de klokken niet waren geluid. Hieruit blijkt hoe sterk de klokken de emoties van de mensen beheersten. Zelfs de meest radicale republikeinse figuur van het dorp, de regeringscommissaris, kon de stilte van de klokken niet verdragen. Ook hij was kind van het Ancien Régime.

Dit verklaart meteen ook waarom het luiden van de klokken tijdens de Boerenkrijg als de meest voorkomende verzetsdaad in het Leiedepartement gold. Bij de bestraffing na de Boerenkrijg werden in vele gemeenten de klokken weggehaald⁹⁹. Dat gebeurde ook in Tielt met de klokken van de parochiekerk op 4 frimaire jaar VII (24 november 1798). Soldaten moesten de betrokken arbeiders tijdens hun werkzaamheden beschermen¹⁰⁰.

De klokken die in het jaar IX nog niet verwijderd waren, bevonden zich waarschijnlijk meestal in gebieden waar er veel weerstand kwam tegen de maatregel. De minister van Financiën adviseerde de prefect van het Leiedepartement om niet zomaar alle klokken te gaan verwijderen. Daarbij hield hij rekening met mogelijke opstandjes. De waarde van het metaal dat de klokken opleverden, woog in sommige gevallen niet op tegen de commotie die ontstond onder de bevolking¹⁰¹. In de periode die onmiddellijk volgde op het Directoire, trachtten veel burgemeesters de klokken van hun gemeenten terug te krijgen. Een emotionele burgemeester Pleyn van Westvleteren smeekte de prefect bijna om een klok voor de kerk: *mijn enige gevoeligheid is de klokken te horen luiden in de parochies van mijn buurt...mocht het in uw macht liggen om ons een klok te laten teruggeven*¹⁰².

“Die viert de décadi, moet van honger sterven”

Bij de afschaffing van de rooms-katholieke godsdienst werd de zondag als rustdag vervangen door de décade. De republikeinse

99 Lernout (Annelies), Van Rode (Olivier), *op.cit.*, pp. 74-75 en 91.

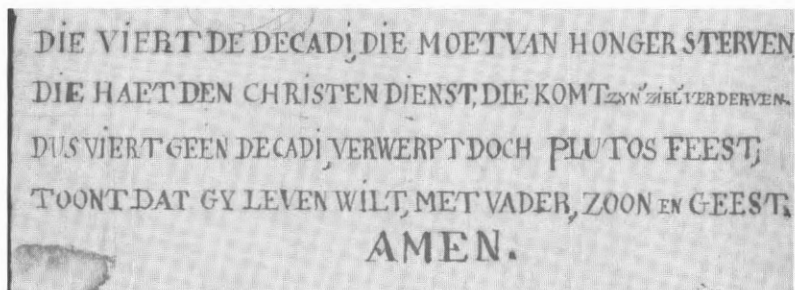
100 Buyck (Johan), *art.cit.*, p. 117.

101 RAB, *FHB*, 2841, brief minister van Financiën aan de prefect, 28 vendémiaire jaar IX (20 oktober 1800).

102 RAB, *FHB*, 2940, brief burgemeester gemeente Westvleteren aan de prefect, 5 ventôse jaar IX (24 februari 1801).

kalender werd vanaf 14 germinal jaar VI (3 april 1798) verplicht gesteld. De Gregoriaanse kalender, met zijn heiligendagen, beschouwde de overheid als een overblijfsel uit een te vergeten tijd¹⁰³.

Op de *décades*, de 10-daagse rustdag, mocht er geen handel gedreven worden. Vroegere marktdagen die volgens de nieuwe kalender op een *décade* vielen, moesten worden verplaatst. Daarnaast vonden er op de *décade* speciale ceremonieën plaats, waarbij de bevolking werd voorgelezen uit de nieuwe wetgeving. Samen met alle andere feesten en rituelen, werd de zondag als traditionele feestdag tegelijk afgeschaft. Deze ingrepen leidden in vele gemeenten tot moeilijkheden en conflicten met het volk.

Sluikschrijf tegen de *décade* (Brugge, Rijksarchief, FHB, 179B)

103 RAB, *FHB*, 1100, pak 1, fêtes *décadaires*, brief minister van Justitie aan de centrale administraties en centrale regeringscommissaris, 29 germinal jaar VI (18 april 1798).

Toen de regeringscommissaris van Tielt een verboden markt wilde ontruimen, werd hij beledigd en verweten door herbergier Devoldere. De overheidsgezant was omringd door een protesterende menigte van meer dan 300 mensen¹⁰⁴. Volgens het verslag zouden de omstanders de regeringscommissaris ook werkelijk aangevallen en geslagen hebben¹⁰⁵. De regeringscommissaris leverde Devoldere uit aan de vrederechter en liet een groep gewapende militairen los op de menigte. Uiteindelijk koos de vrederechter partij tegen de regeringscommissaris. Hij vond het bespottelijk om het volk te verbieden bijeen te komen op het marktplein. Bovendien vond hij dat één van de politieagenten de menigte had uitgedaagd door een sabel te trekken. In zijn verslag aan het Directoire beschreef de regeringscommissaris de vrederechter als een *ancien magistrat de l'empereur*. Nochtans maakte de vrederechter deel uit van de *Conseil des Anciens*¹⁰⁶. Ook dit incident kan worden beschouwd als een aanloop naar de Boerenkrijg. Waarschijnlijk was de aanvoerder van het incident op de markt ook betrokken bij de opstanden in Tielt tijdens de Boerenkrijg. Een huiszoeking in het huis van bierbrouwer Devoldere op 2 brumaire jaar VII (23 oktober 1798) leverde twee pistolen en één gedemonteerd geweer op¹⁰⁷.

In zijn decadair verslag vermeldde de chef van de nationale wacht het incident in Tielt als het enige waarbij militaire tussenkomst noodzakelijk was. Hij merkte op dat de wijziging van de marktdagen ook in de andere steden en gemeenten veel gemor veroorzaakte¹⁰⁸. De term 'gemor', 'murmure' of 'grumbling' interpreteert Scott als een

104 AN, F7, 3681, 16, brief regeringscommissaris Esmonnot kanton Tielt aan de leden van het Directoire, 14 prairial jaar VI (2 juni 1798).

105 Buyck (Johan), *op.cit.*, p. 105: de auteur verwijst naar het verslag van de eerste décade dd. 12 prairial jaar VI (21 mei 1798) (RAB, FHB, 177).

106 AN, F7, 3681, 16, brief regeringscommissaris Esmonnot kanton Tielt aan de leden van het Directoire, 14 prairial jaar VI (2 juni 1798). De *Conseil des Anciens* was tijdens het Directoire een orgaan binnen de wetgevende macht. Deze raad werkte nauw samen met het Directoire en de ministers van de uitvoerende macht. Zic: Devolder (Conny), *op.cit.*

107 Buyck (Johan), *Het kanton Tielt...*, p. 116: de auteur verwijst naar het verslag van de regeringscommissaris over de verrichte huiszoekingen in Tielt op 2 brumaire jaar VII (23 oktober 1798) (RAB, FHB, 191).

108 AN, F7, 7471, B5 8847, Tableau des opérations faites par la gendarmerie nationale du département de la Lys verzonden door de chef van de gendarmerie nationale, 16de divisie, 31ste eskadron aan de minister van Justitie, 2de décade prairial jaar VI (8 juni 1798).

uiting van machteloosheid door de onderdrukte groep. De machthebbers begrijpen het 'gemor' als een boodschap van onderdrukt geweld, maar kunnen het niet bestraffen omdat het pad van het *public transcript* niet verlaten wordt¹⁰⁹.

Het gemor verspreidde zich blijkbaar snel want nog geen maand later deden er zich naar aanleiding van de markt conflicten voor in Haringe, Diksmuide en Ruiselede¹¹⁰. Telkens moesten er soldaten tussenkomen om het conflict te beëindigen. Na afloop van de protestactie in Diksmuide meldde de plaatselijke regeringscommissaris dat de leden van de municipale raad in zak en as zaten¹¹¹. In Ruiselede werd de menigte aangevoerd door een lakenhandelaar, die openlijk de spot dreef met de regeringscommissaris en de politieagent. Zijn verschijning voor de vrederechter leverde in tegenstelling tot het incident in Tielt, wél winst op voor het lokale bestuur. De handelaar werd afgevoerd naar de gevangenis in Brugge¹¹².

Het is niet onwaarschijnlijk te veronderstellen dat er een verband bestond tussen de collectieve actie in Tielt en in Ruiselede. De gemeenten grensden aan elkaar en tussen de acties zat niet meer dan een maand verschil. In beide gevallen werd het initiatief genomen door een handelaar die er rechtstreeks belang bij had dat de oude marktdagen bleven voortbestaan. Een herbergier verkoopt meer drank op succesvolle marktdagen. Weinig volk op de markt betekent ook voor de lakenhandelaar een zwakke verkoop.

Het is moeilijk om voor ieder dorp te achterhalen in hoeverre het verzet van de leidersfiguren voortkwam uit onvrede met de houding van de overheid ten opzichte van de volkscultuur dan wel of er hoofdzakelijk andere motieven speelden. Meerdere motieven doorkruisten elkaar waarschijnlijk. De bronnen op het lokale niveau kunnen hierover wel eens helderheid brengen. Hoewel we ook hier uitgaan van

109 Scott (James), *op.cit.*, pp. 136-182.

110 RAB, *FHB*, 178, maandelijks verslag regeringscommissaris kanton Haringe aan de centrale regeringscommissaris, jaar VI (exacte datum onbekend); AN, *F1cIII*, Lys, 4, verslag regeringscommissaris Hermyn aan de minister van Binnenlandse Zaken, 25 messidor jaar VI (13 juli 1798); RAB, *FHB*, 178, decadair verslag regeringscommissaris Le Duc kanton Ruiselede aan de centrale regeringscommissaris, 11 messidor jaar VI (29 juni 1798).

111 RAB, *FHB*, 1100, pak 1, fêtes décadaires, regeringscommissaris Diksmuide aan het Directoire, 28 messidor jaar VI (16 juli 1798).

112 RAB, *FHB*, 178, decadair verslag regeringscommissaris Le Duc kanton Ruiselede aan de centrale regeringscommissaris, 11 messidor jaar VI (29 juni 1798).

het officiële feitenrelaas, doet de afloop van het incident in Tielt vermoeden dat er vooral economische overwegingen schuil gingen achter de felle reactie van de marktkramers. Kort nadat de municipale raad de nieuwe marktdagen bekend maakte, werd er een buitengewone zitting bijeen geroepen. De zitting kwam er op vraag van verschillende Tieltsse handelaars en inwoners. Er werd een petitie overhandigd die was ondertekend door 300 Tieltenaars met de vraag de marktdag opnieuw op donderdag vast te leggen. De omzet van de handelaars was gedaald omdat de nieuwe marktdagen samenvielen met marktdagen in omliggende dorpen. Pas meer dan een maand later zwichtte de regeringscommissaris: voortaan mochten er ook marktwaren worden verkocht buiten de nieuwe marktdagen. Enkel de *décade* en de republikeinse feesten moesten worden gerespecteerd¹¹³.

Een andere uiting van ‘grumbling’ is de verspreiding van pamfletten. In Veurne circuleerde er een pamflet tegen de godlasterende *décade*-vieringen waarop stond: *‘die viert de decadi die moet van honger sterven; die haet den christen dienst, die komt zijn ziel verderven; dus viert geen decadi, verwerpt doch pluto’s feest; toont dat gij leven wilt, met vader, zoon en geest. Amen’*¹¹⁴.

De rooms-katholieke kerk zag de instelling van de *décade* als een aanslag op de kerkelijke kalender en de zondagsplichten. Zonder het heilige karakter van de zondagen, zou het volk vervallen in zedeloosheid en losbandigheid. Een uitvoerig pamflet dat circuleerde in het Leidedepartement illustreert dit:

Theresia: ‘Vader, ik ben zeer beangstigt, dat op de Zondagen en Heylig-dagen geene Diensten geschiedende, de jonkheyd zal misbruyken, en die dagen schandelyk overtreden’

Vader: ‘Dat het de schandelyke ontberingen zijn van de zondagen, die benevens de goddeloosheden in de steden, dronkemanschappen, oneerbaerheden, onregtveerdigheden etc ten allen kant, d’opzoeken zyn der alsnu ons verdrukkende rampen en straffen’

113 Buyck (Johan), *op.cit.*, pp. 108-109: de auteur verwijst naar de buitengewone zitting van 13 prairial jaar VI (1 juli 1798) (SAT, Modern archief, 25) en het “réquisitoire Esmonnot” 18 messidor jaar VI (5 augustus 1798) (SAT, Modern archief, 345).

114 Vannieuwenhuyse (Johan), *Vrijheid, Gelijheid en Broederlijkheid in West-Vlaanderen, 1792-1799*, Brugge, 1996, pp. 86-88: vermelding van het pamflet uit RAB, FHB, 179B.

Theresia: Waerlyk, vader, myn herte breekt als ik zie en hoore, al wat men op die Heylighdagen pleegt; aldaer werken en slaeven zonder nood; daer Theater-spielen, gaey-schietingen, d'Herbergen altyd wel voorzien, aldaer dansen en springen, jokken en mallen, de Jonkheden by troppen daer naer-toe-loopen!...dat in een christelyk en katholyk land!...is het dan te verwonderen dat het geduerig van langst erger gaet?

Vader: Dat is waerlyk schromelyk...¹¹⁵

De vijandige houding van de bevolking tegenover de *décade*, wijst ook op het belang van de tijdsdimensie binnen het religieuze volksgeloof. De gelovigen koppelen periodes in het jaar aan heiligen vast. Een kalender waarop de heiligendagen van de andere worden onderscheiden, heeft echter geen louter religieuze betekenis. Aan vele kerkelijke feesten werd tegelijk een sterk profane betekenis gegeven. Zo stond carnaval, de periode voor de vasten, in de eerste plaats gelijk met wereldlijke geneugten¹¹⁶.

Eén van de bedoelingen van de *décade* bestond er ook in om op die dag de bevolking samen te brengen en de nieuwe overheidsbepalingen en wetten te bespreken. Een rondvraag van het Directoire uit het jaar VI laat weinig twijfel bestaan over het succes van deze vieringen. Op vierentwintig municipaliteiten die de enquête beantwoordden, deden er vijftien hun beklag over de onverschilligheid van de bevolking. Uit Avelgem, Bellegem, Haringe, Langemark, Meulebeke, Poperinge en Tielt kwam zonder omwegen het bericht dat er niemand opdaagde wanneer de wetten werden voorgelezen¹¹⁷. De Bellegemse regeringscommissaris had er een verklaring voor: het volk is téveel gehecht aan de zondagse kerkdiensten, en de lectuur van wetteksten oefent weinig aantrekkingskracht uit¹¹⁸. Ook de regerings-

115 AN, F7, 7651, B4, 9355, pamflet 'Den Goeden Vader, onderrigtende syne zeven kinderen wegens hunne verbintenissen in dese ongelukkige tydsomstandigheden'.

116 Nissen (Peter), 'Percepties van sacraliteit. Over religieuze volkscultuur', in: Dekker (Ton), Roodenburg (Herman) en Rooijackers (Gerard) red., *op. cit.*, pp. 231-281.

117 RAB, FHB, 1100, pak 1, fêtes décadaires, regeringscommissaris Tielt aan het Directoire, 30 prairial jaar VI (18 juni 1798); Meulebeke 18 messidor jaar VI (6 juli 1798); Haringe 17 messidor jaar VI (5 juli 1798); Avelgem 3 messidor jaar VI (21 juni 1798); Langemark 5 messidor jaar VI (23 juni 1798); Poperinge 1 messidor jaar VI (19 juni 1798).

118 RAB, FHB, 1100, pak 1, fêtes décadaires, regeringscommissaris Bellegem aan het Directoire, 28 prairial jaar VI (16 juni 1798).

commissaris van Westkapelle had het begrepen. Daarom had zijn bestuur het zondagsvermaak verboden en verplaatst naar de decadaire feestdagen en nationale feesten¹¹⁹. In Waasten zag de regeringscommissaris het negatiever. Zolang er geen politicagenten beschikbaar waren voor de gemeente, konden de lokale gezagdragers de vieringen op *décade* niet opleggen aan het volk¹²⁰. Uit de vermelde voorbeelden blijkt dat voornamelijk de gemeenten in zuidelijk West-Vlaanderen problemen signaleerden rond de *décade*. In de hoofdplaats Brugge waren de feestelijkheden op de *décades* waarschijnlijk uitgebreider in vergelijking met de rest van het departement. Toch lijkt het erop dat de lokale bevolking zich net zoals in de rest van het departement vooral ergerde aan het feit dat er op die dagen geen markt was¹²¹. In het begin van het jaar VII verfijnde de minister van Binnenlandse Zaken het begrip decadaire rust. Voortaan werden enkel de functionarissen verplicht te rusten op de *décade*. De burgers konden zelf beslissen hoe ze deze dag invulden¹²². Onder het Consulaat raakte de republikeinse kalender in onbruik. Ook de instelling van de *décade* stierf een stille dood.

De kerken zijn van het volk

De confrontatie van de godsdienstpolitiek met de bestaande religieuze volkscultuur gaf aanleiding tot verschillende vormen van verzet. Onder religieuze volkscultuur wordt verstaan 'het geheel van collectieve opvattingen en voorstellingen en daaruit voortvloeiende handelingen en uitdrukkingsvormen die verband houden met de perceptie van de sacrale dimensie van de werkelijkheid'¹²³. Eerder werd erop gewezen dat vele priesters op lokaal vlak een belangrijke leidersfunctie waarnamen ten opzichte van de bevolking. Door priesters uit te

119 RAB, *FHB*, 1100, pak 1, fêtes décadaires, regeringscommissaris Westkapelle aan het Directoire, 7 messidor jaar VI (25 juni 1798).

120 RAB, *FHB*, 1100, pak 1, fêtes décadaires, regeringscommissaris Waasten aan het Directoire, 4 messidor jaar VI (22 juni 1798).

121 Vannieuwenhuyse (Johan), *op.cit.*, p. 82: fragment uit handschrift J. Van Wallegheem (SAB, Oud Archief, nr. 539, verzameling handschriften 51, ongefolieerd).

122 RAB, *FHB*, 1100, pak 1, fêtes décadaires, brief minister Binnenlandse Zaken aan de prefect, 28 thermidor jaar VIII (16 augustus 1800).

123 Nissen (Peter), *op.cit.*, pp. 231-281.

sluiten van machtsdeelname en het katholieke geloof de kop in te drukken, boette het regime in aan legitimiteit.

Het verbod om de katholieke eredienst openlijk te belijden, deed een ondergronds of clandestien geloofsleven ontstaan. Typerend daarvoor waren de zogenaamde 'blinde missen'. Deze officieuze bijeenkomsten in de kerk werden voorgegaan door een onbeëdigde priester in burgerkleren¹²⁴. De departementale regeringscommissaris beschreef deze evenementen als volgt:

*Zonder dat ze hun priesterkleden dragen, steken de priesters de kaarsen aan op het altaar en beginnen samen met het volk te bidden. De organist doet zijn werk, een dienaar zingt en na verloop van een uur gaat het volk uiteen, in de overtuiging dat het volgens de instructies van de priester, een goede mis heeft bijgewoond. Dergelijke missen noemt men hier blinde missen*¹²⁵.

Het verdoken verzet bleef niet binnen de vier kerkmuren. In Ruiselede maakte een niet-beëdigde priester dagelijks na afloop van de blinde mis een knieval voor het kerkportaal. De regeringscommissaris maakt zich zorgen omdat hij dag na dag meer bijval kreeg van gelovigen die het voorbeeld van de priester volgden¹²⁶. In dezelfde gemeente organiseerde de geloofsgemeenschap naar traditie jaarlijks een gebedsmarathon van 40 uur. In het jaar VI had de lokale administratie haar toestemming verleend om dit evenement te organiseren onder voorwaarde dat de 'marathon' werd beperkt tot één uur. Het gebeuren lokte tot ergernis van de regeringscommissaris toch zeer veel volk¹²⁷.

Priesters die de eed van trouw aan de Republiek hadden afgelegd, genoten in tegenstelling tot hun niet-beëdigde collega's een zekere bewegingsvrijheid. In het Leiedepartement legden echter niet meer dan 150 op een totaal van 1.135 priesters de eed af¹²⁸. Dit breukvlak

124 AN, *F1cIII*, Lys, 4, decadair verslag centrale regeringscommissaris Hermyn aan de minister van Binnenlandse Zaken, 25 messidor jaar VI (13 juli 1798).

125 AN, *F1cIII*, Lys, 4, brief centrale regeringscommissaris aan de minister van Binnenlandse Zaken, 29 thermidor jaar VI (16 augustus 1798).

126 RAB, *FHB*, 177, verslag regeringscommissaris Le Duc municipaliteit Ruiselede aan de centrale regeringscommissaris, 11 pluviôse jaar VI (30 januari 1798).

127 RAB, *FHB*, 177, verslag regeringscommissaris Le Duc municipaliteit Ruiselede aan de centrale regeringscommissaris, 21 floréal jaar VI (10 juli 1798).

128 De Smet (J.), 'De Beloken Tijd in West-Vlaanderen, 1797-1802', in: *Collationes Brugenses*, I, 1954, pp. 9-12.

deed tweespalt ontstaan tussen geloofsgemeenschappen. Zo trok de niet-beëdigde priester Poppe uit Ruiselede naar de gemeente Poeke in het Scheldedepartement om er de gelovigen op te zetten tegen hun beëdigde priester¹²⁹.

Na afloop van de Boerenkrijg zagen alle onbeëdigde priesters zich als gevolg van het decreet van 14 brumaire jaar VII (4 november 1798) bedreigd met verbanning¹³⁰. Hoewel onderzoek aantoonde dat de priesters helemaal niet de hoofdverantwoordelijken voor de Boerenkrijg waren, pakte de Franse overheid hen wel het hardst aan¹³¹. Twintig geestelijken kwamen in Frans Guyana terecht, tweeënveertig personen werden naar het eiland Ré gestuurd en eenenzestig werden verbannen naar het eiland Oléron. Onder hen was er ook een heel aantal beëdigde priesters dat ervan beschuldigd werd de openbare orde te hebben verstoord¹³².

De wet van 5 brumaire jaar VI (26 oktober 1797) gebood alle kerken te sluiten waar onbeëdigde priesters actief waren. De wet van 7 vendémiaire jaar IV (29 september 1795) had tot dan echter toegelaten dat burgers de parochiekerken konden gebruiken voor blinde missen. Op vele plaatsen viel het de overheid niet gemakkelijk om dit verworven recht af te nemen. Dit was bijvoorbeeld het geval bij de sluiting van de Sint-Maartenskerk te Kortrijk. Toen de twintig aanwezige gelovigen werden verzocht de kerk te verlaten, eiste herbergier Van den Berghe inzage van het bevelschrift. Hij weigerde weg te gaan uit de kerk. Kerken waren het bezit van het volk en geen gezagdrager kon verhinderen dat de bewoners bijeen kwamen in de kerken om er te bidden. Plots zagen de regeringscommissaris en zijn gezellen zich omringd door een groepje schreeuwende opstandelingen. De machthebbers kozen het hazenpad en keerden terug met een troep militairen¹³³.

Bovenstaande voorbeelden tonen aan dat de religieuze volkscultuur sterk verankerd was. De sacrale aspecten van het rooms-katholieke geloof maakten deel uit van de religieuze volkscultuur. Het aspect

129 RAB, *FHB*, 178, decadair verslag regeringscommissaris Le Duc municipaliteit Ruiselede aan de centrale regeringscommissaris, 30 fructidor jaar VI (16 september 1798).

130 De Smet (J.), *art.cit.*, p. 16.

131 Lernout (Annelies), Van Rode (Olivier), *op.cit.*, pp. 82-85.

132 Vannieuwenhuysse (Johan), ed., *op.cit.*, p. 53.

133 RAB, *FHB*, 1185, verslag municipale administratie Kortrijk, 7 vendémiaire jaar VI (28 september 1797).

'ruimte' en de rol van de priesters als 'bemiddelaars' waren in dat opzicht heel belangrijk¹³⁴. De kerken werden door het volk beschouwd als dé plaats bij uitstek waar het 'heilige' thuishoort. De mensen veroordeelden de aanvallen van de Franse overheid tegen deze plaatsen dan ook scherp. De kerken kunnen, althans voor de periode van het Directoire, toegevoegd worden aan Scotts lijstje van *social sites*.

Besluit

Het feit dat zeer veel sporen van collectieve actie of *hidden transcript* te maken hebben met religieuze aspecten van de volkscultuur, versterkt de stelling van Ozouf: de vijandige houding van de Franse overheid tegenover de religieuze volkscultuur gaf de doorslag voor het mislukken van de nieuwe feestcultuur. De weerbarstige en tegelijk teleurgestelde houding van vele regeringscommissarissen duidt erop dat deze gezanten zich op dit domein van het publieke leven in het Leidedepartement niet aan dergelijke moeilijkheden hadden verwacht. Veel meer dan het monotone en bevreedende karakter stootten de areligieuze kantjes van de officiële feesten het volk voor het hoofd. De agressieve politiek tegenover de verankerde rooms-katholieke kerk diende daarbij in de eerste plaats als referentiekader. De sacrale elementen die het Directoire zelf toevoegde aan de feesten slaagden er niet in om een groepsgevoel tot stand te brengen. Door de eigenlijke leidersfiguren van de bevolking, zoals de priesters en de lokale notabelen buiten het nieuwe maatschappijbeeld te plaatsen, en ook uit de feesten weg te houden, miste het regime een belangrijke sociale basis. De personen die de overheid wel als voortrekkersfiguren aanzag, waren dat niet in de ogen van het volk. Een lapmiddel dat nogal eens succes opleverde, was het aanbod van 'brood en spelen'. Wanneer een feest voor het volk écht iets te bieden had qua ontspanning of consumptie, groeide de kans op succes aanzienlijk. De rooms-katholieke kerk poogde haar gelovigen weg te houden van de feesten door ze te verketteren. Ook de oorlogsomstandigheden, de onwil van de bevolking ten opzichte van het Franse regime en de weerspanning of

134 Nissen (Peter), *op.cit.*, pp. 131-181.

gelatenheid van de lokale besturen speelden een rol bij de impact van de feesten. Vooral de rol van de lokale besturen en ambtenaren biedt perspectieven voor nader onderzoek. De druk op de schouders van de regeringscommissarissen als enige vertegenwoordigers van Parijs, was immens. Zoals blijkt uit het voorbeeld van Tielt was hun verhouding met de lokale bestuurders essentieel voor het al dan niet slagen van de feestcultuur (en ongetwijfeld ook van de andere doelstellingen van het regime). De houding van de regeringscommissarissen ten opzichte van de volkscultuur strookt op het eerste gezicht met het wereldvreemde en verlichte profiel dat Ozouf hen toekent. Toch zijn er in het Leiedepartement ook signalen die in een andere richting wijzen. Sommige regeringscommissarissen begrepen de lokale volkscultuur zo goed, dat ze er probeerden gebruik van te maken in hun eigen voordeel. Ook deze stelling vergt echter nader onderzoek.

De mislukking van de officiële feestcultuur vertaalde zich in het Leiedepartement onder meer in de drang om de eigen feesten en rituelen te beschermen. Opvallend is de verscheidenheid van deze acties. Desondanks zijn er een aantal gemeenschappelijke kenmerken die samenvallen met de stellingen van Scott, zoals het belang van de *social sites* en de vertegenwoordigers van het volk zoals herbergiers. In het Leiedepartement functioneerden ook de kerken als een *social site*. De collectieve acties die boven water kwamen, namen soms geweldadige vormen aan. Zeker is dat de collectieve acties in de loop van het jaar VI en VII tegen vrijheidsbomen verband hielden met de nakende Boerenkrijg. Het is immers treffend dat de voornaamste symbolische acties van destructieve of constructieve aard zich tijdens de Boerenkrijg richtten op dezelfde symbolen die ook voordien collectieve acties uitlokten: de kerken, de vrijheidsbomen en de klokken. Waar het profiel van de verzetsleiders kon worden achterhaald, blijkt dat voornamelijk priesters, herbergiers en andere handelaars het verzet een stem gaven en leidden. Deze figuren behoren tot de groepen die het regime bewust uitsloot.

Ongeacht de vorm van het verzet, richtte het zich meestal tegen de politiek van de Franse overheid ten aanzien van het religieuze volksgeloof. De sluiting van de kerken, de verwijdering van de klokken en de afschaffing van de zondagen lokten op verschillende plaatsen weerstand uit. De collectieve en heimelijke acties tegen profane aspecten van de volkscultuur zoals vrijheidsbomen, klokken en de

republikeinse kalender, tonen aan dat de eigen symboliek en tijdsconceptie werd beschermd. Actief verzet tegen de feesten op zich werd niet aangetroffen. Meestal was de afwezigheid van de bevolking op de feesten de meest sprekende vorm van collectief verzet. Feesten werden wel aangegrepen om verzet tegen andere aspecten van de cultuurpolitiek of van het regime te uiten.